TussenRuimte

TIJDSCHRIFT VOOR
INTERCULTURELE THEOLOGIE

ONDER DRUK

Christenen
in het Midden-Oosten

2012 | 4

INHOUD

TR

3 Redactioneel

16 Column

32 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Boeken

60 Film

61 Muziek

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Bill Schwartz
Ruimte voor christenmigranten in Qatar

11 ONDERZOEK | Dirk Ansorge
Arabische lente belooft christenen nog geen lichtende toekomst

17 DEBAT | Jaap Hansum / Willem-Jan de Wit
'Heer, zie ons in gevaar'

23 PORTRET | Jojanneke Nieuwenhuis
Tawakkul Karman: ijzeren dame, zorgzame tante

27 ANTITHESE | Feije Duim
Wordt vervolgd?

33 MENSEN IN BEELD | Arjan Schoemaker
Vreedzame bahá'ís zijn in Iran vaak de zondebok

38 WAS GETEKEND | Willeke Brouwer

39 INTERVIEW | Wilbert van Saane
Een kaars in het donker

45 PERSPECTIEF | Almut Birkenstock-Koll
'Een niche om te bestaan'

TussenRuimte
tijdschrift voor interculturele theologie

jaargang 5 | nummer 4 | december 2012
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een oecumenisch kwartaaltijdschrift voor interculturele theologie, geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet in woord en beeld verslag van gelovige en missionaire initiatieven, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met Missio België, de Verenigde Protestantse Kerk in België en uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2012 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagillustratie: 'Nu zijn we in een gitzwarte nacht beland, en is God nog onze enige hoop' (bladzijde 21).

Redactie
Ineke Bakker, Tom Boesten, Annemiek Buijs-Tuytelaars, Eleonora Hof, Aart Mak, Catherine De Ryck, Wilbert van Saane (hoofdredacteur), Arjan Schoemaker, Johan Visser

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen

Secretariële ondersteuning
Marion Popkema-van der Ven

Redactieadres
Redactie *TussenRuimte*, Nederlandse Zendingsraad,
Postbus 8092, 3503 RB Utrecht
redactie@tussenruimte.com
www.tussenruimte.com

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Illustraties
DeviantArt (omslag), Caritas Irak (3), Foyer België (12), EPA (18), Jielis van Baalen (21), Wilbert van Saane (28), Stephanie Veerman (30), Almut Birkenstock-Koll (46), Missie-Zendingskalender (51), Johan Baselmans (54), Kors Peilman (62-63), Bowral (64)

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 6088, 4000 HB Tiel
Telefoon (0344) 63 70 85
Fax (0344) 63 56 59
abonnementen@kok.nl

Abonnementsprijs met ingang van 1 januari 2013
Een jaarabonnement in Nederland kost € 40,00;
in België € 41,50; elders in Europa € 46,00.
Een studentenabonnement kost € 27,50.
Losse nummers kosten € 10,00 (exclusief porto).
Een proefabonnement van twee nummers kost € 15,00.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal zes weken voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Leven als minderheid in het Midden-Oosten

In het bekende werk *Orientalism* (1978) waarschuwt Edward Said westerlingen die zich opmaken om het Midden-Oosten te beschrijven. Je raakt al te snel bekneld in een web van racisme, culturele stereotypen en politiek imperialisme dat de westerse literatuur om Arabieren en moslims heeft gesponnen. Als redactie van *TussenRuimte* koesteren we niet de illusie dit web te kunnen ontwijken. Hopend er niet al te zeer in verstrikt te raken proberen we in dit nummer licht te werpen op de complexe situatie van minderheden in het Midden-Oosten, in het bijzonder van de christelijke gemeenschappen.

Uitvaart in Bagdad na een aanslag op de Syrisch-katholieke kathedraal in 2010, waarbij achtenzestig mensen omkwamen

Juist de verhalen van minderheden moeten verteld worden; daarvan zijn we overtuigd. Er komt veel slecht nieuws uit het Midden-Oosten. De westerse perceptie van de regio wordt vaak bepaald door geweld, fundamentalisme en onderdrukking. In de geringe ruimte die christelijke en andere minderheden krijgen, proberen ze echter creatief bij te dragen aan een vreedzaam, vrij en gelijkwaardig samenleven voor allen.

Terecht is er veel zorg rondom het gebrek aan godsdienstvrijheid en het wegtrekken van de oude christelijke gemeenschappen uit de regio. Toch leeft er hoop. Op de plaats waar de wieg van het christendom stond, ontstaan nieuwe gemeenschappen van christelijke migranten, bijvoorbeeld in de Golfregio. Maar ook in de stille zoektocht van veel moslims komt het evangelie van Jezus op een nieuwe manier tot leven.

— Wilbert van Saane, hoofdredacteur

Ruimte voor christenmigranten in Qatar

Aartsdiaken Bill Schwartz bericht over de honderdduizenden christelijke migranten in het Arabische Qatar, dat als moslimland te boek staat. In leven en werken vormen ze een 'living church', en het goede nieuws is dat er meer ruimte komt voor samenkomsten, en ook voor eigen kerkgebouwen.

Arabië is de geboorteplaats van de islam. Wereldwijd worden de Arabische landen gekarakteriseerd als moslimlanden, zowel uit historisch en sociaal als uit religieus oogpunt. Anders dan Saudi-Arabië tellen deze landen relatief weinig staatsburgers, en hebben ze enorme aantallen *expats* in dienst, migranten die werkzaam zijn in alle economische sectoren. Onder hen zijn honderdduizenden christenen. Alhoewel zij dus geen staatsburgers zijn, vormen ze wel de 'living church' op deze plaatsen. En het getuigenis van de christelijke kerk is krachtig en levendig. Mensen die de regio bezoeken, zijn erdoor overweldigd. Diep onder de indruk melden ze mij dat ze er geen idee van hadden dat het christendom zo bloeit in deze moslimlanden.

De helft van de expats is christen

Qatar, één van de zes landen die de Samenwerkingsraad van Arabische Staten in de Golf vormen, is een klein land, met een nog kleinere populatie. Publicaties over Qatar vermelden doorgaans dat het een moslimland is, en gaan er gewoonlijk van uit dat alle Qatari moslim zijn.[1] In volkstellingen die Qatar zelf publiceert, wordt het aantal Qatarese burgers niet genoemd; cijfers die iets zeggen over het aantal oorspronkelijke Qatarezen, zijn bijna niet te vinden. De meest gangbare schattingen die gebruikt worden door mensen die zich met economische planning bezighouden, vermelden dat er ongeveer tweehonderdvijftigduizend Qatarese burgers zijn (minder dan een derde van het aantal moslims in Nederland[2]). Officiële schattingen stellen het totale aantal inwoners van Qatar vast op net iets minder dan twee miljoen mensen.

Het getuigenis van de christelijke kerk is krachtig en levendig

Staatsburgers vormen dus slechts een achtste deel van de totale bevolking.
De beroepsbevolking van migranten in Qatar is als sociologisch fenomeen moeilijk te beschrijven. Er is een grote diversiteit aan nationaliteiten, doordat arbeid en expertise vanuit de hele wereld aangetrokken worden. Qatars economie steunt op de inkom-

Aartsdiaken Bill Schwartz: 'We verlangen naar de gebeden van onze medegelovigen in de wereld.'

sten uit de verkoop van immense hoeveelheden vloeibaar aardgas; daardoor kan de overheid flink investeren in het uitbreiden van de infrastructuur van het land. Wegen worden aangelegd, en er worden scholen, ziekenhuizen en hotels gebouwd. Denk ook aan de voorbereidingen voor het wereldkampioenschap voetbal in 2022. De economie bloeit; de dienstverlenende sector en de bouwsector breiden uit om deze ambitieuze expansie aan te kunnen.

In gesprekken met ambtenaren merk ik dat bij demografische afwegingen als vuistregel geldt dat de helft van de buitenlandse arbeidskrachten christen zal zijn (vooral de mensen die uit Afrika, India, Sri Lanka, de Filipijnen en westerse landen komen), terwijl de andere helft bestaat uit moslims uit Arabischsprekende landen en Azië plus een aanzienlijk aantal boeddhisten en hindoes. Omdat er zeven keer zoveel buitenlanders als staatsburgers in Qatar wonen, is het aannemelijk dat er meer christenen dan moslims wonen. Met andere woorden: hoewel Qatar een moslimland is, moeten we niet vergeten dat er in dit land honderdduizenden christenen wonen en naar de kerk gaan.

Wekelijkse diensten

Anglicaanse gemeenten in Qatar bestaan uit leden die van over de hele wereld komen. In onze gemeenten vinden we Maleisiërs en Indonesiërs, Indiërs en Sri Lankanen, Chinezen en latino's, Noord-Amerikanen en Europeanen. Wij gebruiken het *Revised Common Lectionary* en houden ons aan een traditionele, liturgische vorm van eredienst.

De belangrijkste wekelijkse dienst vindt plaats op vrijdag. De meeste mensen werken zes dagen per week, en vrijdag is de

vrije dag waarop men naar de kerk kan komen. De 'vrijdagsschool' wordt druk bezocht door kinderen van verschillende leeftijden. We houden ook kleinere diensten door de week; in twee dorpen op zondag en in een ander dorp op maandag. Zo scheppen we mogelijkheden voor ieder die wil vieren binnen onze liturgische traditie. We komen op het moment samen in gymzalen en klaslokalen van scholen, een ontmoetingsruimte en een huis dat is omgebouwd voor samenkomsten. Maar ons nieuwe kerkgebouw zal aan het eind van dit jaar af zijn ...

Anglicaans Centrum

Tot voor kort was het in Qatar eigenlijk illegaal als christenen bij elkaar te komen voor erediensten. Hoewel er lange tijd heel discreet samenkomsten werden gehouden, stond Qatar vroeger niet bekend als een plek van godsdienstvrijheid. In 2005 kwam hierin een grote ommekeer: de overheid wees officieel grond toe voor het bouwen van christelijke kerken en schonk stukken grond aan een aantal christelijke gemeenschappen (katholieken, drie orthodoxe families, Indiase christenen uit Kerala en anglicanen/protestanten).
Eén van deze zes gebouwen, het Anglicaans Centrum, is gedeeltelijk klaar en biedt op dit moment onderdak aan vijftig gemeenten. Deze gemeenten vertegenwoordigen christenen uit de hele wereld, uit het brede spectrum van protestantse, evangelische en pinkstertradities. Wanneer het gebouw af is, verwachten we dat het plaats kan bieden aan tachtig tot honderd gemeenten in meer dan veertien liturgische ruimten. Door de gemeenten na elkaar gebruik te laten maken van de verschillende ruimten kunnen we alleen al op vrijdag vijftienduizend mensen de gelegenheid bieden om naar de kerk te gaan. De katholieke kerk, die aan het Anglicaans Centrum grenst, kreeg een vier keer zo grote plek toegewezen en kan dus tijdens achtereenvolgende missen in uiteenlopende talen vaak vier keer zoveel mensen aan als wij op een vrijdag. De andere kerkgebouwen wemelen ook van de kerkgangers op vrijdag, en in alle kerkgebouwen is er op iedere doordeweekse avond veel te doen.

Straks kunnen we op vrijdag vijftienduizend mensen liturgisch onderdak bieden

Hartelijke oecumene

De oecumenische relaties tussen de kerken in Qatar zijn uitgebreid en hartelijk, veel beter dan in veel 'christelijke' landen. Het *Christian Churches Steering Committee* wordt gevormd door vertegenwoordigers van alle 'officieel erkende' christelijke gemeenschappen en heeft tot doel samen te werken voor het welzijn van de hele christelijke gemeenschap in Qatar, te overleggen met verantwoordelijke ambtenaren over kerkelijke zaken die gerelateerd zijn aan de maatschappij van Qatar en deel te nemen in mogelijkheden tot interreligieuze dialoog. Deze groep kerkleiders komt ook geregeld samen om te praten over praktische zaken als verkeer, parkeergelegenheid, voorzieningen en veiligheid. Omdat alle kerken

waarin christenen samenkomen, zich op dezelfde plaats in het land bevinden, zien we voortdurend kansen voor samenwerking. Het delen van eenzelfde kerkgebouw in het Anglicaans Centrum brengt protestanten uit verschillende tradities – het dwingt hen zelfs – tot intensieve samenwerking en begrip voor de behoeften van andere gemeenten. Ook eenvoudige dingen als het geluidsvolume zijn belangrijk om te bespreken wanneer andere gemeenten in aangrenzende ruimten samenkomen. Niemand van ons kan gewoon zijn gang gaan zonder rekening te houden met de andere christenen.

Verlangen naar gemeenschap

De aard van de christelijke gemeenschap in de Arabische Staten in de Golf is anders dan in welk ander deel van de wereld ook. Weliswaar is er een klein aantal Koeweitse, Bahreinse en Omaanse christenen, maar de meeste kerkleden in die landen zijn de honderdduizenden mensen die hier niet permanent wonen (alhoewel een verrassend aantal christelijke families al drie generaties lang in dit deel van de wereld woont en werkt).

Toch is de kerk niet 'tijdelijk', al voelen we ons vaak niet gezien door christenen uit andere delen van de wereld. In alle Golfstaten behalve Saudi-Arabië en Qatar staan al generaties lang kerkgebouwen, en mogen christenen in openbare gebedshuizen samenkomsten houden en werken aan geloofsopbouw en geloofsonderwijs binnen hun gemeenschappen.

Nu heeft Qatar dan de bouw van kerken ten behoeve van de geloofsopbouw van christelijke gemeenschappen ook toegestaan. De omstandigheden van het geloofsleven in dit deel van de wereld zijn soms moeilijk. We verlangen naar de gebeden van, en de gemeenschap met onze medegelovigen in de wereld, terwijl wij getuigen van Jezus door onze levenshouding, onze werkhouding, onze gesprekken en vooral door de gemeenschap met elkaar.

Noten

1 Statistieken laten zien dat vijfenzeventig tot tachtig procent van de inwoners van Qatar moslim is. Naar de religieuze achtergrond van immigranten in Qatar kan slechts gegist worden; deze cijfers zijn door de overheid van Qatar niet gepubliceerd.

2 Centraal Bureau voor de Statistiek, Nederland, 2006.

3 Op de arbeidsmarkt van Qatar worden westerlingen aangeduid als *expats*, Aziaten en Afrikanen als *migranten*. Deze werknemers zijn opgenomen in de volkstelling.

Uit het Engels vertaald door Pauline Krikke

— Bill Schwartz OBE is priester in de episcopaalse kerk in Amerika, en is aangesteld als aartsdiaken ten behoeve van de gemeenten in Qatar. Ook dient hij in de Perzische Golf, waar hij bisschop Michael Lewis van Cyprus en de Perzische Golf bijstaat in de zorg voor gemeenten en het aanstellen van geestelijken in Irak en alle landen in Arabië.

CHRISTELIJKE DENOMINATIES IN HET MIDDEN-OOSTEN

Het christendom in het Arabische Midden-Oosten kent vele kerken. Er zijn grofweg kerken van oosterse en kerken van westerse tradities. Het autochtone christendom van het Midden-Oosten, dat teruggaat tot de begintijd, is van origine helemaal oosters. Deze tradities zijn soms etnisch bepaald, met een eigen taal, met het Koptisch (alleen nog in de liturgie) en het Aramees (Syrisch) als belangrijkste. De meeste christenen zijn overigens Arabischtalig. Een enkele oosterse christelijke traditie kwam ooit van buiten het Arabische Midden-Oosten, bijvoorbeeld de Armeense, die al vanaf de oudheid in groten getale aanwezig is in de regio.

In het schema op deze bladzijden zijn de autochtone oosterse kerken in het Arabische Midden-Oosten horizontaal gerangschikt naar traditie: Oost-Syrisch, West-

	Oost-Syrisch	West-Syrisch
Pre-efezinisch	**Assyrisch-apostolisch** > 0,5 miljoen	
Oriëntaals-orthodox		**Syrisch-orthodox** 0,5 miljoen
Oosters-orthodox		
Katholiek	**Chaldees-katholiek** 0,5 miljoen	**Syrisch-katholiek** 160.000
Protestants	**Assyrische protestanten** (westerse ritus)	**Syrische protestanten** (westerse ritus)

De verschillende kerkelijke jurisdicties (patriarchaten, katholikossaten, synodes) die onder sommige van de bovenstaande groepen bestaan, zijn niet vermeld.

Syrisch, maronitisch, Byzantijns, Armeens en koptisch.
Qua confessionele 'familie' zijn de oosterse kerken (verticaal) in te delen in:
– pre-efezinische (die het Concilie van Efeze in 431 niet erkennen);
– oriëntaals-orthodoxe (die het Concilie van Chalcedon in 451 niet erkennen);
– oosters-orthodoxe (voor welke het schisma tussen Rome en Constantinopel in 1054 het breekpunt met de kerk van het Westen vormde);
– katholieke (die tot een van de oosterse tradities behoren, maar geünieerd zijn met Rome).
Niet in het schema opgenomen zijn de Ethiopische christenen, die behoren tot de oriëntaals-orthodoxe 'familie', maar met een geheel eigen traditie. Ze zijn ook al lang present in het Midden-Oosten, maar nooit

Maronitisch	Byzantijns	Armeens	Koptisch
		Armeens-apostolisch enkele honderd-duizenden	**Koptisch-orthodox** 8 miljoen
	Grieks-orthodox enkele honderd-duizenden		
Maronitisch 3,3 miljoen	**Melkitisch Grieks-katholiek** 1,6 miljoen	**Armeens-katholiek** 0,6 miljoen	**Koptisch-katholiek** 0,6 miljoen
		Armeens-evangelisch (westerse ritus)	**Koptisch-evangelisch** (westerse ritus)

De vermelde aantallen betreffen zowel de gelovigen in het Midden-Oosten als de geëmigreerde gelovigen.

als een geïntegreerd en substantieel deel van de bevolking.

Westerse tradities

Er kwamen ook westerse tradities naar het Midden-Oosten. Het gaat soms om (afstammelingen van) rooms-katholieken en protestanten uit het Westen, maar vooral om – ooit oosterse – christenen uit het Midden-Oosten zelf, die zich bij westerse kerken aansloten. Kortom, westers en toch volledig autochtoon. Het betreft de rooms-katholieke kerk van de westerse (Latijnse) traditie, met als belangrijkste kerkleider de Latijnse patriarch van Jeruzalem.
Vanaf de negentiende eeuw zijn er kerken uit de reformatie. Enkele belangrijke zijn:
– Nationale Evangelische Synode van Syrië en Libanon;
– Nationale Evangelische Unie van Libanon;
– Episcopaalse Kerk in Jeruzalem en het Midden-Oosten (anglicaans);
– Evangelisch-Lutherse Kerk in Jordanië en Palestina.
Protestantse kerken die grotendeels vanuit één bepaalde oosterse traditie werden opgericht (maar wel een westerse traditie of ritus aannamen), staan onderaan in het schema. Protestants zijn ook de kerken die ontstaan zijn uit de evangelische en pinksterzending van de twintigste eeuw.

Christenmigranten

In het noorden, maar vooral in het zuiden van het Arabische Midden-Oosten (Saudi-Arabië, Verenigde Arabische Emiraten, Jemen, Bahrein, Qatar, Oman, Koeweit) zijn in de recente geschiedenis door arbeidsimmigratie grote groepen christenen neergestreken. Hun situatie varieert van geheel geen godsdienstvrijheid (Saudi-Arabië) tot volledige (Koeweit). Ze komen uit de Filipijnen (meer dan een miljoen, ook gevestigd in Israël, vooral rooms-katholieken), India (oosterse en westerse katholieken, protestanten, Syrisch-orthodoxen), Sri Lanka (katholieken, protestanten), Ethiopië (Ethiopisch-orthodoxen, oosterse en westerse katholieken, protestanten) en Eritrea (Eritrees-orthodoxen, oosterse en westerse katholieken, protestanten). Er zijn ook protestanten van Chinese, Koreaanse of andere Aziatische komaf. Daarnaast werken in de Golf Arabische christenen uit het noorden van het Midden-Oosten, behorend tot de vele protestantse, katholieke, orthodoxe en andere oosterse kerken uit hun eigen land. De meeste christelijke immigranten nemen hun eigen kerkelijke structuren mee, terwijl er bijvoorbeeld ook een eigen Nationale Evangelische Kerk in Koeweit is. Hoewel ze officieel op tijdelijke basis in de Golf verblijven en niet tot de burgers van die landen behoren, maken zij feitelijk in hun totaal inmiddels een groot deel (meer dan 3,5 miljoen) van het aantal christenen in het Arabische Midden-Oosten uit.
Een bijzondere groep in de regio (naast de keur aan kerken in het Heilig Land) vormen joden uit Rusland en Oekraïne die in het kader van de *aliyah* naar Israël emigreerden, maar daar tot de ontdekking kwamen dat ze toch niet zo joods zijn, maar oosters-orthodox christen (Russisch-orthodox).

— Leo van Leijsen, medewerker Oosterse Kerken bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene

Arabische lente belooft christenen nog geen lichtende toekomst

De beelden gingen de hele wereld over: christenen en moslims hand in hand op het Tahrirplein. Het was begin februari 2011, vlak voor de val van Mubarak. Op het 'Plein van de Vrijheid' midden in Caïro demonstreren honderdduizenden tegen een corrupte regering die politieke hervormingen niet weet door te voeren. Enkele honderden koptische christenen staan te bidden. Om hen heen heeft zich een kring van moslims gevormd, die de christenen afschermen tegen de provocateurs van het Mubarak-regime. Sommige houden in de ene hand een koran, in de andere hand een koptisch kruis.

Keer ten goede?

Nog geen vijf weken na het terugtreden van Mubarak, op 13 maart 2011, sterven twaalf mensen na nieuwe aanvallen op koptische kerken in Caïro. Op 12 mei komen dertien mensen om het leven bij confrontaties tussen kopten en moslims, uitgerekend op het symbolische 'Plein van de Vrijheid'.
In de weken erna worden christelijke kerken herhaaldelijk aangevallen, en worden kopten vermoord. Wanneer begin oktober 2011, na de verwoesting van een kerk in Aswan, kopten en moslims in Caïro gezamenlijk protesteren tegen deze ongeregeldheden, eindigen deze demonstraties in het grootste bloedbad sinds het einde van de revolutie. Volgens ooggetuigen treden de veiligheidstroepen buitengewoon hard op: vierentwintig mensen vinden de dood, tweehonderdtwaalf raken er gewond.
Welke wettelijke status zullen de koptische christenen in het toekomstige Egypte krijgen? De uitslagen van de parlementsverkiezingen geven weinig reden tot vertrouwen. Zowel de islamistische Vrijheids- en Gerechtigheidspartij als de salafistische An-Nourpartij zijn dominante krachten in het nieuwe parlement. Zullen zij voor de koptische christenen dezelfde burgerrechten inruimen als voor moslims? Zowel de Moslimbroeders als verscheidene salafistische groepen hebben de aanvallen op kopten herhaaldelijk veroordeeld en opgeroepen de kopten als gelijkberechtigde medeburgers te erkennen. Maar zullen deze appèls vrucht dragen? Bij de islamitische meerderheid leven hardnekkige vooroordelen tegen christenen, en niet alleen in Egypte.

Bij de islamitische meerderheid leven hardnekkige vooroordelen tegen christenen

Manifestatie op het 'Plein van de Vrijheid' in Caïro, een maand na de revolutie van januari 2011

Achtergesteld en geduld

Eeuwenlang werden de christenen als minderheid geduld in de door de islam gestempelde Oriënt. Ze werden sociaal en economisch behoorlijk achtergesteld, wat heel wat assimilatie- en bekeringsdruk op hen uitoefende. Gewelddadige vervolgingen bleven weliswaar een uitzondering, maar waren toch een voortdurende bedreiging. In het Ottomaanse rijk, dat zich van de zestiende eeuw tot het begin van de twintigste eeuw over het huidige Turkije, het Nabije Oosten, de Balkan en Noord-Afrika uitbreidde, was de door de islam gedomineerde samenleving volgens het *millet*-systeem georganiseerd. Dit systeem regelde de minderheidsstatus van niet-moslims: joden, christenen en zoroastriërs – volgens de Koran de 'mensen van het Boek' – hadden het recht hun respectieve religies te praktiseren en hun interne aangelegenheden volgens eigen regels te ordenen. Tegelijkertijd moesten zij zich onderwerpen aan de islamitische gemeenschap. Zij waren 'beschermden' (*dhimmi's*), die zich konden beroepen op de bescherming van de sultan, maar in ruil daarvoor bijzondere belastingplichten moesten vervullen.

Niet rechteloos

De Zwitserse islamwetenschapper en publicist Arnold Hottinger noemt deze ordening van de samenleving 'trapsgewijze tolerantie'. De 'religies van het Boek' zijn in moslimsamenlevingen niet rechteloos; ze staan echter op een lager niveau dan de islam. Deze voorstelling is in strijd met het ideaal van een moderne staat, waarin alle religies gelijke rechten hebben. Omgekeerd brengt het verlangen naar een egalitaire democratie volgens veel moslims de in de islamitische rechtsstaat verankerde maatschappe-

lijke ordening in gevaar. Het streven van de kopten naar erkenning en civielrechtelijke gelijkstelling wordt daarom ook veelal als een verwerpelijke opstand tegen een religieus gesanctioneerde orde gezien.
Al in de negentiende eeuw werden er in Egypte pogingen gedaan om elementen van een democratische staatsvorm in te voeren. De Egyptische regent Mohammad Ali Pasja en zijn volgelingen zetten zich in voor sociale, politieke en juridische gelijkstelling van de kopten met hun islamitische landgenoten. De situatie van christenen in Egypte verbeterde inderdaad merkbaar tegen het einde van de negentiende eeuw. Ook kwam het tot een vernieuwingsbeweging in de koptische kerk die tot op heden nog vrucht draagt. Omstreeks het begin van de twintigste eeuw werd het culturele leven in Alexandrië – vooral de uitgevers- en krantenwereld – tot op grote hoogte door christenen bepaald.

'Collaborateurs'

De betrokkenheid van Europeanen in het Nabije Oosten bracht een niet onbelangrijke verandering in de positie van de reeds eeuwen daar levende christenen. Nadat de zendelingen uit Europa en Amerika hadden moeten inzien dat bekeringen vanuit de islam tot het christendom uitzonderingen bleven, wendden zij zich in de negentiende eeuw vol energie tot de christenen in het Nabije Oosten om hun sociale benadeling op te heffen. Ze richtten talrijke scholen en ziekenhuizen op waarvan de christenen in het bijzonder profiteerden.
Deze instellingen droegen echter geen uitsluitend christelijk stempel; ze hadden veelal een nationaal karakter. Tegen deze achtergrond werden de christenen in het Nabije Oosten in toenemende mate als agenten van Europese machten gezien. Het bewustzijn van hun (deels) eeuwenlange presentie verbleekte in de ogen van hun moslimburen. Wanneer Ottomaanse troepen in de loop van de Eerste Wereldoorlog christelijke Armeniërs en Syrisch-orthodoxen uit hun oorspronkelijke vestigingsgebied verdrijven, en daarbij tot wel twee miljoen mensen vermoorden, wordt dit als passende reactie op hun vermeende collaboratie met de 'christelijke' oorlogsvijand Rusland gerechtvaardigd.
'Collaboratie met het Westen' wordt ook de al eeuwenlang in Irak wonende christenen na de val van Saddam Hussein in 2003 verweten. Inderdaad profiteerden vele Syrisch-orthodoxe, Syrisch-katholieke, Armeens-orthodoxe en Armeens-katholieke christenen aanvankelijk van de aanwezigheid van de geallieerden in Irak. Vaak gaven westerse bedrijven in het aantrekken van werknemers de voorkeur aan christenen boven moslims. Juist dit gebruikten islamisten al snel als voorwendsel voor aanvallen op christenen.

'Collaboratie met het Westen' wordt ook de in Irak wonende christenen verweten

Ontelbare malen en door het land heen kwam het sinds de val van Saddam Hussein tot aanslagen op christelijke kerken. Op 31 oktober 2010 eiste een gijzeling in een Syrisch-katholieke kerk in Bagdad achten-

zestig mensenlevens. Christenen uit alle kerken werden en worden door islamisten met de dood bedreigd als ze Irak niet binnen korte tijd verlaten. Sinds de invasie van de geallieerden is van de 1,2 miljoen christenen meer dan de helft gevlucht naar naburige staten, naar Europa of naar Amerika.

Samen met moslims

Ook deze recente gebeurtenissen tonen aan dat de bemoeienis van Europeanen hoogst ambivalent is voor de christenen in het Nabije Oosten. Een deel van hen profiteert van de nieuwe mogelijkheden en perspectieven. Velen sloten zich echter aan het begin van de twintigste eeuw, samen met moslims en seculieren, aan bij de Nahda, een hervormingsbeweging die een culturele en politieke renaissance in de Arabische wereld nastreefde. De Nahda werd in belangrijke mate door christelijke intellectuelen gedragen. Zij hoopten dat het overnemen van Europese ideeën zou leiden tot de overwinning op de eeuwenlange benadeling onder moslimheerschappij.
Christenen speelden een belangrijke rol in verscheidene Arabische onafhankelijkheidsbewegingen. In 1944 richtten de christelijke Palestijnen Emile Touma, Fuad Nasser en Emile Habibi het communistische dagblad 'Al-Ittihad' (de eenheid) op. De orthodoxe christen Michel Aflaq, een vroege exponent van het Arabische nationalisme, stichtte in 1943 samen met de moslim Salah al-Din al-Bitar de Syrische Baathpartij. Later steunde hij het door Gamal Abd-El-Nasser uit Egypte gepropageerde panarabisme. Ten slotte verloor het panarabisme na de ontmoedigende nederlaag tegen Israël in de Zesdaagse Oorlog (1967) zijn goede reputatie in de Arabische wereld. In bijna de hele regio heeft een religieus fundamentalisme sindsdien zijn plaats ingenomen.
Met deze historische ervaringen en actuele gebeurtenissen in gedachten zien veel christenen dit fundamentalisme als een reële bedreiging. Dat verklaart ook de terughoudendheid van veel kerkleiders, als het gaat om de actuele politieke omwentelingen. Zowel in Egypte als in Syrië verwachten de christenen geen verbetering van een democratisch gelegitimeerde machtsovername van islamistische krachten, althans niet wat hun maatschappelijke positie betreft, die onder de totalitaire regimes in elk geval tot op zekere hoogte gegarandeerd was.

Libanon als 'boodschap'?

Paus Johannes Paulus II schetste in 1997 Libanon als een mogelijk model voor een vreedzame samenleving van religies en etnische groepen in het hele Midden-Oosten: 'Libanon is geen land, maar een boodschap.' De paus was zich er terdege van bewust dat de religieuze en etnische verhoudingen in Libanon buitengewoon complex en gespannen zijn. Altijd al was Libanon op grond van zijn topografie een toevluchtsoord voor vervolgde christenen uit het hele Nabije Oosten. Daarbij leek het samenleven van christenen, moslims en druzen vaak eerder een 'naast elkaar' dan een 'met elkaar'. De latente spanningen tussen de verschillende religieuze en etnische groeperingen in Libanon mondde in 1975 uit in een

gruwelijke burgeroorlog, die pas in 1990 beëindigd werd.
Veel Libanese christenen beschouwen zich in het licht van de naoorlogse politieke en maatschappelijke ontwikkelingen als verliezers van de burgeroorlog. Eeuwenlang vormden zij de meerderheid van de Libanese bevolking. Het 'nationale pact' van 1943 rekende nog met een verhouding van christenen en moslims van zes op vijf. Het presidentsambt bleef voorbehouden aan de maronitische christenen. De minister-president moest een soennitische, de voorzitter van het parlement een sjiitische moslim zijn. De Overeenkomst van Taif, die in 1989 de Libanese burgeroorlog beëindigde, verschoof de machtsverhoudingen echter beduidend ten nadele van de christenen. Onopgeloste politieke vragen, schermutselingen met Israël en economische problemen hebben veel christenen sindsdien tot emigratie gedrongen. Een model voor vreedzaam samenleven van verschillende godsdiensten en etnische groepen biedt Libanon vandaag nauwelijks.

Zwaar verlies

Dat christenen hun oorspronkelijke thuis in het Nabije Oosten verlaten, is geen nieuw verschijnsel. Om diverse redenen zochten veel christenen al in de negentiende eeuw een nieuwe toekomst door emigratie naar Amerika. Deze ontwikkeling nam in de twintigste eeuw echter dramatisch toe. Veel oriëntaalse kerken hebben intussen meer leden in de buitenlandse diaspora dan in het land van herkomst. Zo wonen in Chili vandaag meer dan driehonderdduizend christenen van Palestijnse afkomst, twee keer zoveel als in het Heilig Land zelf. In Betlehem of in Nazaret is al lang geen sprake meer van een christelijke meerderheid. Het hoge opleidingsniveau van christenen versterkt de neiging om te emigreren, evenals de mogelijkheden tot opname in de doellanden waar al langer geëmigreerde familieleden wonen.
Weliswaar emigreren niet alleen christenen, maar ook moslims uit het Nabije Oosten. Voor een religieuze minderheid als de christenen weegt het verlies van iedere familie die het thuisland de rug toekeert, echter zwaar. Telkens weer waarschuwen de kerkleiders in het Nabije Oosten voor het verlies van de 'levende stenen' (1 Petrus 2, 5) juist op de plaats waar eens de wieg van het christendom stond.
Tot op heden laat de Arabische lente ook de christenen helaas geen lichtende toekomst verwachten. Tegen deze achtergrond is het misschien wel de roeping van christenen wereldwijd te bidden dat de vreedzame scènes op het Tahrirplein in Caïro begin februari 2011 meer waren dan een bedrieglijk intermezzo.

Met toestemming overgenomen uit Eine Welt. Magazin aus Mission und Ökumene*, Heft 2, juli/augustus 2012.*

Uit het Duits vertaald door Wilbert van Saane

— Dirk Ansorge is katholiek theoloog en hoogleraar dogmatiek aan de Filosofisch-Theologische Hogeschool Sankt Georgen in Frankfurt am Main. Een van zijn onderzoeksgebieden is religie en politiek in het Midden-Oosten.

Eén extra handtekening

Hier in Indonesië doe ik veel dingen voor het eerst. Zo gaf ik pas voor de eerste keer in mijn domineescarrière de zegen mee aan een bruidspaar. Een jong stel dat 'gewoon' in de zondagochtenddienst elkaar het jawoord gaf. Aansluitend was er een bescheiden maaltijd aan huis voor familie en gemeenteleden. En daarmee was het bruiloftsfeest afgelopen. De eenvoud van deze trouwdag staat in groot contrast met de complexiteit om te trouwen in dit land. Tenminste, als je in de minderheid bent. In Indonesië is het huwelijk namelijk in de eerste plaats iets religieus. Ben je allebei moslim, dan heb je het getroffen: de handtekening die in de moskee gezet wordt, is rechtsgeldig en dus voldoende 'tot de dood jullie scheidt'. Ben je echter allebei geen moslim, maar bijvoorbeeld hindoe, christen of confucianist, dan wordt het allemaal net wat ingewikkelder. Na de huwelijksvoltrekking in een van de gewijde gebouwen is het feest nog niet afgelopen. Het pasgetrouwde echtpaar zal het huwelijk eerst nog rechtsgeldig moeten laten verklaren bij de burgerlijke overheid. Is zo'n extra handtekening nu werkelijk zo'n big deal*? Dit is Indonesië, waar de bureaucratie (en de corruptie) bij die van Nederland in het niet valt. Maar er gaat nog een andere wereld achter deze krabbel schuil. Een wereld waarin partners dezelfde religie moeten hebben, wil het huwelijk voor de wet geldig zijn. Bovendien een wereld waarin je religieus moet trouwen en zijn; je religie staat zelfs genoteerd in je identiteitsbewijs. Ten slotte een wereld waarin de overheid vooral naar de meerderheid van 'fundamentele moslims' luistert, voor wie de fundamenten van het huwelijk vaststaan: alleen een huwelijk dat wordt voltrokken binnen de islam, is wettig. Even naar de burgerlijke overheid is op zichzelf een kleine moeite, maar volgens mij wordt juist door zoiets kleins als dit aan de fundamenten van de Indonesische republiek gemorreld. Als in de grondwet zes godsdiensten worden erkend, en een bepaalde religie niet mag worden opgelegd aan de ander, is de extra handtekening op de grote dag er precies één te veel.*

— Henriëtte Nieuwenhuis is predikant, in dienst van Kerk in Actie werkzaam als diaconaal toerustingswerker op het synodekantoor van de GKSBS, de christelijke kerk van Zuid-Sumatra, Indonesië.

‘Heer, zie ons in gevaar’

Vanouds zijn protestantse kerken in het Midden-Oosten sterk naar binnen gericht, met veel aandacht voor het persoonlijke geloof. De turbulente tijd van nu vraagt om een ‘reformatie’, merkt Jaap Hansum in Beiroet, een meer gericht zijn op Gods koninkrijk hier en nu. Willem-Jan de Wit kijkt daar vanuit Caïro anders tegen aan. Hij wil kerk en koninkrijk niet tegen elkaar uitspelen en hoopt juist dat Arabische protestanten hun eschatologisch perspectief nog meer zullen uitdragen.

Durven Arabische protestanten zichzelf opnieuw uit te vinden?

De recente omwentelingen in een aantal Arabische landen vormen voor protestantse kerken in de regio niet alleen een bedreiging, maar bieden ook kansen. Zeker als de kleine protestantse gemeenschap het aandurft zichzelf opnieuw uit te vinden in de snel veranderende context van het Midden-Oosten. Een oproep tot een dergelijke nieuwe protestantse ‘reformatie’ viel te beluisteren tijdens een conferentie van de Federatie van Protestantse Kerken in het Midden-Oosten (FMEEC) die dit voorjaar plaatsvond in Beiroet.

Elan

Niet dat er geen reden zou zijn voor bezorgdheid. In Egypte zijn naar schatting meer dan driehonderdduizend vaak jonge en hoogopgeleide christenen weggetrokken. De presbyteriaanse kerk in Irak heeft onlangs onder druk van gewapende milities haar kerken in Bagdad en Mosul definitief moeten sluiten. Syrische protestanten houden hun hart vast. Zij genoten tot voor kort een stil en gerust leven onder bescherming van het Assad-regime en gaan een uiterst onzekere toekomst tegemoet.
Toch groeit de laatste maanden bij mij de hoop dat juist in deze kritieke tijden het beste in de Arabische protestanten naar boven zal komen. Dat gevoel kreeg ik voor het eerst enkele maanden geleden, toen dr. Tarek Mitri, een Grieks-orthodoxe wetenschapper en minister in diverse Libanese kabinetten, aan de Near East School of Theology in Beiroet een inspirerend en profetisch betoog hield. Hij riep de protestantse gemeenschap op zich niet langer terug te trekken in de eigen kleine kring, maar als een kleine, maar significante Gideonsbende

Demonstranten passeren een Armeens-apostolische kerk in Beiroet

een leidende rol te spelen in het streven naar meer vrijheid, vrede, gerechtigheid en een menswaardig bestaan voor allen in de Arabische wereld.
Eenzelfde elan en strijdbaarheid proefde ik op de FMEEC-conferentie in Beiroet bij verscheidene toonaangevende Egyptische, Palestijnse en Libanese protestantse kerkleiders en theologen.

Piëtistisch

Het besef lijkt te groeien dat de huidige ontwikkelingen in het Midden-Oosten de protestantse kerken ertoe uitdagen de eigen spiritualiteit en theologie opnieuw te doordenken en op essentiële punten accenten te verleggen. Het protestantisme in het Midden-Oosten is tot op de dag van vandaag sterk gestempeld door het piëtisme van de negentiende-eeuwse westerse zendelingen die destijds het protestantisme naar het Midden-Oosten hebben gebracht. In deze geloofsbeleving staan persoonlijke bekering en levensheiliging van individuele gelovigen centraal. In het streven naar een stil en gerust leven is de christen loyaal aan de van God gegeven autoriteiten. Men richtte zich vanouds meer op de wederkomst van Christus en het hiernamaals dan op de komst van Gods koninkrijk hier en nu. Als kleine minderheidsgroepering hebben Arabische protestanten zich vooral pelgrims, vreemdelingen en bijwoners gevoeld. Hoewel zij het nodige aan de samenleving hebben bijgedragen – bijbelvertalingen, hoogwaardig onderwijs en gezondheidszorg –, trokken ze zich innerlijk toch veelal terug in de vertrouwde, kleine kring.

Samenwerking zoeken

Deze piëtistische levenshouding lijkt protestanten in het huidige tijdsgewricht eerder te belemmeren dan te stimuleren in het inspelen op de noden en behoeften in de samenleving. Met een groeiend aantal Arabische broeders en zusters meen ik dat dit pietistische denken te smal is, en dat het hoog tijd is om uit de eigen vertrouwde kring te breken en het protestantse gedachtegoed te verbreden. Ik geef enkele voorbeelden van aanzetten zoals die hier recent van verschillende kanten in de Arabische protestantse gemeenschap worden gegeven.
Bij het identificeren van manifestaties van zonden of het kwaad zou de aandacht niet louter moeten uitgaan naar het leven van de

individuele gelovigen, maar evenzeer naar misstanden en onrechtvaardigheid in de gehele samenleving. In het Midden-Oosten valt te denken aan zaken als buitensporige zelfverrijking en corruptie, stelselmatige uitbuiting van gastarbeiders en structurele extreme armoede van een groot deel van de bevolking.
Wat het evangelie betreft, hebben Arabische protestanten zich vooral gericht op persoonlijke verlossing, en te veel uit het oog verloren dat de blijde boodschap ook sociale en maatschappelijke consequenties heeft, juist voor de meest kwetsbaren in de samenleving. Het kruis van Christus is behalve symbool van vergeving ook toonbeeld van solidariteit met de medemens in nood. Volgeling van Jezus zijn betekent dus ook het herstellen van menselijke waardigheid, hoop brengen in uitzichtloze situaties, inzet voor vrede, gerechtigheid en een leefbaar bestaan voor alle burgers.
Daarbij gaat het om meer dan alleen zielsbehoud. In plaats van alle energie te steken in het overeind houden van het eigen kerkelijk bedrijf, zou men de blik meer moeten richten op het bijdragen aan de komst van het koninkrijk. Vanuit dit koninkrijksdenken zouden protestanten samenwerking moeten zoeken met andere groeperingen. Zo kan in het opkomen voor godsdienstvrijheid en andere elementaire mensenrechten samenwerking met gematigde moslims een effectieve strategie zijn.
In de verhouding tot gezagsdragers betekent protestant zijn soms ook lef hebben, tegendraads durven zijn: in woord en daad 'protesteren' tegen autoriteiten wanneer elementaire christelijke waarden en mensenrechten in het geding zijn. Ook als voor een dergelijk profetisch verzet een prijs moet worden betaald.

Strijdbaar

Hoewel er veel meer te zeggen zou zijn, hoop ik dat de hierboven genoemde punten voldoende indruk geven van de richting waarin Arabische protestanten zich lijken te bewegen. Ik hoop van harte dat deze reformatie zich doorzet, en dat protestanten het aandurven zichzelf opnieuw uit te vinden. De wijze waarop een dergelijk vernieuwd protestantisme zich kan manifesteren in deze regio, zal van land tot land sterk verschillen. Het is mijn stellige overtuiging dat een dergelijke meer maatschappelijk betrokken, tegendraadse en strijdbare protestantse spiritualiteit een sterke drive zal zijn voor een bescheiden, maar actieve, vitale en bezielende protestantse presentie in het Midden-Oosten.
Wat mij betreft, is de zegen van de recente omwentelingen in de Arabische wereld dat in delen van de kleine protestantse gemeenschappen de ketenen van schroom en angst verbroken zijn. En dat de overtuiging groeit dat protestantisme niet is voor bange mensen. Immers, 'God heeft ons niet gegeven een geest van vreesachtigheid, maar van kracht en liefde en bezonnenheid' (2 Timoteüs 1, 7).

— Jaap Hansum werkt namens de Gereformeerde Zendingsbond, Kerk in Actie en de Verenigde Protestantse Kerken in België als docent Praktische theologie aan de Near East School of Theology (NEST) in Beiroet, Libanon.

Hoop en verlangen niet inruilen voor een hier-en-nu-verhaal

De Arabische lente is, naar men zegt, omgeslagen in een Arabische winter, in ieder geval voor christenen. De berichtgeving over Syrië roept het beeld op van een snijdend koude poolstorm die door het land raast. Maar hoe is het in Egypte? Naast de bijdrage van Jaap Hansum plaats ik mijn perspectief, dat gestempeld is door vier jaar wonen en werken onder presbyteriaanse protestantse christenen in het land van de Nijl. Ik doe dat aan de hand van een drietal vragen: Waar komen de Egyptische protestanten vandaan? Hoe hebben zij gereageerd op de revolutie en de ontwikkelingen sindsdien? Hoe zullen zij, naar ik hoop, in het nieuwe Egypte staan?

Waar komen de Egyptische protestanten vandaan?

In Egypte zijn er naast miljoenen koptisch-orthodoxe christenen honderdduizenden protestantse christenen die globaal in drie richtingen te verdelen zijn: charismatisch (gericht op de gaven van de Geest), dispensationalistisch (gericht op het duizendjarig rijk) en gereformeerd. De laatste richting wordt vooral vertegenwoordigd door de presbyteriaanse *Synod of the Nile*, het grootste protestantse kerkgenootschap. Wellicht verwarrend voor Nederlanders wordt het woord *ingili* (evangelisch) zowel voor alle protestanten als speciaal voor de presbyterianen gebruikt. Bijna alle protestanten komen uit families die korter of langer geleden koptisch-orthodox waren.
Wanneer Hansum het gebrek aan maatschappelijke betrokkenheid van Arabische protestanten terugvoert op de negentiende-eeuwse zendelingen, is het de vraag of dit recht doet aan de situatie in Egypte. Hun voortrekkersrol bij gezondheidszorg en onderwijs wordt hier juist gezien als een vorm van *holistic mission* en een voorbeeld voor maatschappelijke participatie nu tegenover een eenzijdige gerichtheid op de ziel of het *eschaton*.
Wat de verregaande loyaliteit aan de autoriteiten betreft, is het de vraag of de protestantse christenen in Egypte deze hebben geleerd van westers piëtisme of dat het veeleer tot hun koptisch-orthodoxe 'genen' behoort. Een dergelijke loyaliteit ziet men immers evenzeer bij de orthodoxe kerken. Misschien moet men er ook niet te veel theologie achter zoeken, en is het gewoon een sociologisch begrijpelijk gevolg van het verkeren in een minderheidspositie.

Reactie op de revolutie en de ontwikkelingen sindsdien?

Wil men, wat Egypte betreft, van een Arabische winter spreken, dan moet men beseffen dat Egyptische winters kil zijn, maar niet ijskoud. Het land eert de martelaren van de revolutie, maar in vergelijking met Libië of Syrië is de omwenteling relatief geweldsarm verlopen (het recente protest tegen de anti-islamfilm is in het dichtbevolkte Caïro ook minder ontspoord dan bij de westerburen). Tijdens de revolutie deden sommige christenen begrijpelijkerwijs enthousiast mee (er was immers genoeg mis met het oude regime), terwijl anderen begrijpelijkerwijs terughoudender waren (je

De leuze 'moslim + christen = Egypte' was na de revolutie in 2011 op veel spandoeken te lezen.

weet immers nooit of wat je ervoor terugkrijgt, wel beter is). Na de revolutie waaide er een frisse lentewind, en was er de droom als moslims en christenen samen een nieuw Egypte te bouwen. Een reeks incidenten deed het optimisme wegebben en veranderde het klimaat.

Het echte omslagpunt komt voor mijn gevoel echter wanneer de verkiezing van Mursi tot president bekend wordt. In de kerken proef ik een sfeer van 'nu zijn we in een gitzwarte nacht beland, en is God alleen nog onze enige hoop'. Vraag ik christenen of ze bang zijn, dan is het antwoord steevast: 'Nee, want wij geloven in God, dus hoe zouden wij vrezen', en in de kerk worden lofliederen gezongen. Tegelijkertijd klampt men zich buiten de kerkdeuren vast aan het sprookje dat Nederland Egyptische christenen zonder verdere vragen asiel verleent, alle tegenberichten van de Nederlandse ambassade ten spijt. Mursi lijkt niet eens de kans gegund te worden om zijn woord waar te maken dat hij president voor moslims *en* christenen wil zijn.

Gelukkig zijn er ook christenen die zien dat de situatie misschien wel kil en schemerig, maar niet zwart en ijskoud is. Kerkleiders hebben al tot tweemaal toe een ontmoeting gehad met de president, en ze zijn er voorzichtig positief over. En ik kom christenen tegen die hopen dat Nederland de grens dichthoudt, zodat christenen hun toekomst en roeping in Egypte zelf zullen blijven zoeken.

Hoe zullen zij in het nieuwe Egypte staan?

Persoonlijk zie ik het als een verlies dat in het Westen het verlangen God eenmaal van aangezicht tot aangezicht te aanschouwen veelal verdwenen is. Het verdient als zo-

danig waardering dat Arabische christenen het eschatologische perspectief beter weten vast te houden. Ik ben ook niet geneigd kerk en koninkrijk tegen elkaar uit te spelen. De kerk lijkt mij juist de meest geëigende plaats om het gebed 'Uw koninkrijk kome' gaande te houden, waarbij het koninkrijk uiteindelijk Gods zaak is, en niet een utopie die wij hoeven te realiseren. Tegenover het beeld dat christenen zich opsluiten in kerken, staan overigens statistische gegevens die erop wijzen dat een grote meerderheid van de Egyptische christenen de kerk vrijwel nooit vanbinnen ziet. Kortom, hoewel er ongelukkige uitwassen zijn, zou ik eerder hopen dat Arabische protestanten hun eschatologisch perspectief nog meer zullen uitdragen, dan die hoop opgeven.

Daarbij mag dan zeker het besef groeien dat men niet met een goed geweten voor God kan verschijnen, als men hier de ogen heeft gesloten voor armoede, onrecht, corruptie en geweld. Misschien is een kerk die zowel hunkerend uitziet als met open ogen door de wereld gaat, het best in staat mensen te bereiken en te winnen voor liefde tot God en de naaste. De kerk hoeft haar diepste verlangen de levende God eenmaal van aangezicht tot aangezicht te zien, en haar hoop dat God zelf alle tranen van de ogen zal afwissen, niet in te ruilen voor een hier-en-nu-verhaal. Maar ze kan haar hoop en verlangen niet geloofwaardig vasthouden en uitdragen als ze onderweg in deze wereld niet staat voor daadwerkelijke naastenliefde en gerechtigheid.

Winters in Egypte zijn kil, maar niet te koud om te werken. Soms is er echter wel een bitterkoude nacht. Toen vorig jaar oktober christenen uit protest tegen onrecht de straat op gingen en juist toen meer dan twintig van hen werden gedood, wist ook ik niet meer wat ik moest zeggen. Ik viel op mijn weblog terug op een lied bij psalm 44 en Romeinen 8, dat ik jaren eerder schreef. Het begon somber:

> *1 Heer, zie ons in gevaar. | Het wordt ons steeds verteld: | moord hier en aanslag daar | en overal geweld. ||*
> *2 Men jaagt ons in de dood | als schapen voor de slacht. | Zwijgt u in onze nood? | Slaapt u in onze nacht?*

Maar het eindigde toch hoopvol:

> *5 Uw stem spreekt in ons hart | van liefde die niet wijkt | voor honger, macht of smart, | die door de dood heen blijkt. ||*
> *6 Uw liefde houdt de wacht, | de boze wint het niet. | Wij zingen in de nacht | een overwinningslied.*

Een paar weken later hebben de Egyptische christenen dit laatste letterlijk gedaan: met tienduizenden zijn ze samengekomen in een openluchtkerk om samen een nacht Gods woord te horen, te bidden en te zingen.

— Willem-Jan de Wit is docent Bijbelwetenschappen en Systematische theologie aan het Evangelical Theological Seminary in Caïro, uitgezonden in dienst van de Gereformeerde Zendingsbond.

Tawakkul Karman: ijzeren dame, zorgzame tante

'Moeder van de revolutie', 'ijzeren dame' – het zijn geen geringe bijnamen, waarmee Tawakkul Karman getooid wordt. Sommige sympathisanten spreken de Jemenitische activiste liefkozend aan met 'tante'; een criticus beschrijft haar als een dictator die vecht voor vrijheid. Eén ding is zeker: Tawakkul Karman, winnares van de Nobelprijs voor de Vrede in 2011, krijgt mensen in beweging.

Tawakkul Karman is pas drieëndertig jaar, maar heeft een carrière achter de rug waar de meeste mensen in nog geen honderd jaar aan toekomen. Als journaliste richtte ze de organisatie *Women Journalists without Chains* (Vrouwelijke journalisten zonder ketenen) op om te strijden voor vrijheid van meningsuiting en het recht op democratie. Als politica is Karman in Jemen actief voor oppositiepartij Al-Islah en maakt ze deel uit van de handvol vrouwen die zitting hebben in de Jemenitische senaat. Wereldwijde bekendheid verwierf ze met haar werk als activiste. Als een van de meest opvallende gezichten van de revolutie in Jemen, en een internationaal boegbeeld van de Arabische lente, liep Karman voorop in de strijd voor een ander Jemen. Vanuit een tentenkamp in de hoofdstraat van hoofdstad Sanaa voerde ze maandenlang actie tegen president Saleh. En toen die opstapte en plaatsmaakte voor een democratisch gekozen opvolger, vocht Karman door. Tegen familieleden van Saleh die nog publieke posities bekleden, en tegen iedere andere bewindspersoon met banden met het oude regime.

Keerpunt

Voor hun geweldloze strijd voor de veiligheid van vrouwen en het recht voor vrouwen om deel te nemen aan het opbouwen van de vrede, kregen drie vrouwen in 2011 de Nobelprijs voor de Vrede. Tawakkul Karman was één van hen, de jongste Nobelprijswinnaar ooit. Samen met de Liberiaanse president Ellen Johnson Sirleaf en de Liberiaanse vrijheidsstrijdster Leymah Gbowee werd Karman internationaal geprezen om haar inzet voor de rechten van vrouwen. Tawakkul Karman, al jaren actief in politiek, journalistiek en mensenrechten, kwam wereldwijd in het nieuws toen ze in januari 2011 uit haar auto geplukt en vastgezet werd. Duizenden Jemenieten stroomden de straten op en riepen om haar vrijlating. Later omschrijft ze die arrestatie als een keerpunt. Geketend brengt ze zesendertig uur door in een vrouwengevangenis, terwijl buiten in alle delen van het land gedemonstreerd wordt door studenten, activisten en politici. Na haar vrijlating keert Karman linea recta terug naar de barricaden, samen met duizenden anderen, uit alle

windrichtingen van het land. Vakbondsmensen, studenten, zelfs militairen; de revolutie is een feit.

Tijdelijk bivak

Het moet haar wat gekost hebben, het werk waarvoor Karman zich de afgelopen jaren inzette. Maandenlang bivakkeerde ze voornamelijk in tenten of op andere, wisselende locaties. Een aantal keer werd ze opgepakt, en er waren verscheidene aanslagen op haar leven. Naast 'moeder van de revolutie' is ze ook moeder van drie kinderen, die vanwege Karmans levensstijl voornamelijk bij hun oma wonen. Hoewel ze nog geen twintig was toen ze trouwde, gaat het verhaal dat Karman met haar man onderhandelde om, ook als getrouwde vrouw, actief te kunnen blijven in haar werk en politieke strijd. Over het gezin wordt verder weinig geschreven. In sommige artikelen vertelt Karman dat haar kinderen haar missen en af en toe in het actiekamp langskomen voor een knuffel. Van haar echtgenoot is bekend dat hij haar steunt en aanmoedigt en vaak aan haar zijde te vinden is. Hij zou zelfs in demonstraties vaak voor haar uit gelopen hebben om de klappen op te vangen, en hij maakt grappen over de presidentiële toekomst die hij ziet weggelegd voor zijn vrouw.

Vastberaden

Tawakkul Karman werd geboren in 1979 in de buurt van Taizz, de derde stad van Jemen, gelegen in de hooglanden in het zuiden. In het noorden van Jemen is Ali Abdullah Saleh, de man die jaren later haar leven en werk zal beheersen, dan net aan de macht als president. De unificatie van Noord- en Zuid-Jemen zal pas jaren later plaatsvinden. Maatschappelijke betrokkenheid is haar familie niet vreemd; haar vader is advocaat en later politicus. Hij werkt een tijd in het regime van Saleh, maar neemt daarvan uiteindelijk afstand. Haar broer is dichter, haar zus journalist. Zelf begint Karman aan een zakelijke opleiding, maar later rondt ze een studie politicologie af.

In Jemen, waar het merendeel van de vrouwen volledig gesluierd gaat, en sommige vrouwen zelfs zelden buiten komen, is Tawakkul Karman een ongebruikelijke verschijning. In reportages wordt ze neergezet als een vastberaden vrouw die zelfverzekerd met mannen praat, die leiders van alle etnische achtergronden bijeenbrengt en zelf achter het stuur van haar auto kruipt, ook wanneer haar man naast haar zit. Een brede lach of juist een geconcentreerde blik, een jong, vaak vrolijk, maar soms ook vermoeid gezicht. En altijd een kleurige hoofddoek, vaak aangepast aan haar overige kleding.

Zichtbaar

Maar Tawakkul Karman was niet altijd zo zichtbaar als de foto's van nu laten zien. Tot een aantal jaar geleden ging ze, zoals heel veel Jemenitische vrouwen, volledig gehuld in een zwarte nikab. Tijdens een mensenrechtenconventie in 2004 verscheen ze voor het eerst zonder. Enige tijd daarna verving ze op de nationale televisie haar gezichtsbedekking door een gewone hoofddoek en bepleitte ze dat vrouwen zouden opstaan en in actie komen zonder daarvoor toestemming te vragen. Later legt Karman uit dat de doek heel simpel in de weg zat, dat ze ineens besefte dat haar publiek haar gezicht moest kunnen zien. Volgens commentatoren was dit het moment dat ze echt politiek actief werd, en volgens sommigen was het een voorwaarde voor haar uiteindelijke succes. Mét nikab had Karman wellicht nooit haar Nobelprijs gewonnen. Opvallend is dat Karman niet tegen volledige gezichtsbedekking strijdt; dat zou de focus van haar echte prioriteiten halen. Ze wil slechts vrouwen de kans geven om hun eigen keuzen te maken.

Tawakkul Karman *talks the talk and walks the walk*, doet wat ze zegt en zegt wat ze doet, schrijft een verslaggeefster van de Amerikaanse website *The Huffington Post*. En ze schreeuwt daarbij luidkeels om rechtvaardigheid. Het is het beeld dat alle verslaggevers die een paar dagen met haar doorbrengen, beschrijven. Ze beschikt over uitzonderlijk leiderschap, loopt met ferme passen rond, deelt orders en taken uit en wordt daarin volkomen geaccepteerd. In haar tent brengt ze vertegenwoordigers van de verschillende stammen bijeen om meningsverschillen op te lossen en gezamenlijke strategieën te ontwikkelen. Karman vecht bovendien niet voor één bevolkingsgroep, maar voor de rechten van alle burgers, alle Jemenieten en alle Arabieren, de hele wereld eigenlijk. De activiste is bovendien moedig en beschikt over een flinke portie doorzettingsvermogen. De demonstraties in 2011 waren niet haar eerste kennismaking met de barricaden. Al jaren voordat de protesten in de Arabische wereld op gang kwamen, leidde Karman haar vreedzame en geweldloze acties. Vaak van overheidswege beantwoord met fors geweld. Vele demonstranten worden gedood of raken gewond, honderden worden opgepakt. Haar spaarzame vrije uren schijnt Karman te gebruiken om jonge mede-activisten uit de gevangenis te krijgen. En hoewel Karman altijd voorop loopt en kabaal maakt als geen ander, wordt ze door velen omschreven als ongekend bescheiden. In haar kleding, in haar manier van praten, in de manier waarop ze erkenning meteen doorgeeft aan de mensen om haar heen.

Heulen met de vijand?

Moedig maar bescheiden, vastberaden en gedreven, maar toch vreedzaam – is er dan helemaal geen kritiek op Tawakkul Karman? Toch wel. Zo voerde Karman jarenlang actie tegen president Saleh, maar werd haar verweten dat ze geen sluitend plan had voor wat er na zijn aftreden zou moeten gebeuren. Volgens Karman was dat ook van ondergeschikt belang: Saleh en al zijn volgelingen moesten uit de regering en van

andere sleutelposities verdwijnen; de rest kon later besloten worden.
Ook haar lidmaatschap van de partij Al-Islah, de grootste oppositiepartij van Jemen, is controversieel. De partij is gelieerd aan de Jemenitische Moslimbroederschap, en een deel van de partij houdt er uitermate conservatieve denkbeelden op na als het gaat om vrouwen en huwelijk, van het soort waartegen Karman just zo hard vecht. In interviews claimt Karman vaak dat ze niet vastzit aan de standpunten van de partij, dat ze onafhankelijk is in haar beslissingen en opvattingen.
Door groepen conservatieve moslims wordt Karman nog wel eens beschuldigd van heulen met de vijand. Ze zou te veel banden hebben met organisaties die rechtstreeks met de Amerikaanse overheid verbonden zijn. Karman reageert daarop op een manier die typisch bij haar lijkt te passen. Banden? Ja. Maar, voegt ze er dan aan toe, het zijn banden tussen gelijken; niemand werkt voor iemand.

Tawakkul Karman won haar Nobelprijs voor haar strijd voor de rechten van vrouwen. Maar vriend en vijand zijn het erover eens dat vrouwenrechten niet Karmans enige doel zijn, en waarschijnlijk ook niet het belangrijkste. Inderdaad, Karman komt luidkeels op voor vrouwen, tegen het huwen van minderjarige meisjes, tegen analfabetisme onder vrouwen, en bovenal voor hun recht om eigen keuzen te maken. Maar de strijd van Karman is breder en gaat verder, verder dan alleen de rechten van vrouwen, verder dan alleen de rechten van Jemenieten, verder dan de rechten van Arabieren. Zelf zei de Nobelprijswinnares: 'Ik ben een burger van de wereld. De aarde is mijn land, de mensheid is mijn natie.'[1] Karman vecht voor vrijheid in de breedste zin van het woord, en dat gevecht is nog niet beëindigd.

Noot

1 *www.michigandaily.com/news/nobel-peace-prize-winner-talks-about-womans-activism-yemen.*

Bronnen

– *www.guardian.co.uk/world/2011/oct/07/tawakkul-karman-profile*;
– *www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/yemen/8813170/ Nobel-peace-prize-profile-of-Tawakul-Karman.html*;
– *www.huffingtonpost.com/sahar-taman/tawakul-karman-nobel-peace-prize-laureate_b_1001166.html*;
– *www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15216473*;
– *www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/10/201110711019647156.html*;
– *world.time.com/2012/07/17/the-arab-springs-nobel-peace-laureate-says-the-revolution-isnt-over/*;
– *www.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2091589_2092033_2100164,00.html*;
– *www.huffingtonpost.com/2011/10/07/nobel-peace-prize-winner-karman-profile_n_999774.html*.

— Jojanneke Nieuwenhuis, MA in Refugees Studies (City University of London), werkt als tekstschrijver en communicatieadviseur.

Wordt vervolgd?

We maken ons zorgen om religieuze minderheden in moslimlanden. Onverdraagzame fundamentalistische stromingen in de islam willen anderen de wet voorschrijven. Er zijn ook stromingen die dat niet willen. De meeste moslims willen gewoon in vrijheid leven. Net als religieuze minderheden worden zij bedreigd door fundamentalistisch geweld.

Is de islam onverdraagzaam?
– Ja.

Onverdraagzaam zijn 'steile calvinisten' onder de soennieten en 'inquisiteurs' bij de sjiieten.[1] Modern soennitisch fundamentalisme gaat terug op de achttiende-eeuwse hervormer Mohammed ibn Abdul Wahhab. Hij wilde de islam zuiveren van afgoderij. Zijn school ontwikkelde zich in Saudi-Arabië. Daar liggen de wortels van het huidige moslimfundamentalisme. Dat is dus een relatief modern verschijnsel. Een bekende tak is het salafisme, dat terug wil naar de islam van de tijd van de profeet Mohammed. Daarbinnen bestaan richtingen met een gewelddadig karakter. Zij willen de islam – en soms ook de wereld – 'zuiveren' van 'afwijkingen'.

Na 1970 ontstond wereldwijd een generatie moderne, hoogopgeleide jonge moslims. Zij vinden de traditionele, permissieve dorpsislam van hun ouders niet passen bij hun moderne leefwijze en intellectuele status. In fundamentalisme vinden zij een geestelijke bedding die beter past. Internet speelt daarbij een rol, maar universiteiten doen dat ook. Aan veel universiteiten in moslimlanden waren in de jaren tachtig koranstudiegroepen op zoek naar de ware, reine islam. Veel jonge intellectuelen omarmen een meer rigide islam om hun leven op moderne leest te schoeien. Ze articuleren hun levensstijl met kleding en haardracht en worden een rolmodel voor anderen met minder opleiding. Ze zijn vaak onverdraagzaam, maar niet per se gewelddadig, en zeker niet conservatief. De 'nieuwe moslims' richten islamitische hulpverleningsorganisaties op, non-gouvernementele organisaties, sharia-banken, moderne scholen. De islam moderniseert nog steeds in sneltreinvaart.

De burcht van Aleppo raakte bij gevechten als gevolg van de opstand in Syrië zwaar beschadigd.

De *sharia* is hun richtsnoer voor het persoonlijke en het publieke leven. Het internet staat daardoor bol van de discussies over de interpretatie van de sharia, met soms rabiate stellingen. Zo ontwikkelt zich jihadisme. De *jihad* is het gevecht om rein te zijn. De jihad kan een innerlijke strijd zijn, maar ook een oorlog tegen alles wat onrein is. Hier komt geweld tegen andersdenkenden in het vizier.
Egypte was het epicentrum, maar de doorbraak kwam in Pakistan en Afghanistan, waar de fundamentalistische prediking van jonge intellectuelen en hun goeroes aansloot bij de militante volksaard van de Pashtun, die in Pakistan en Afghanistan wonen. In allerlei *madrassa's* werden mensen onderwezen in de gewelddadige jihad. Nauwelijks geletterde koranschoolstudenten (*taliban*) verzamelden zich in commando's die de wereld wilden reinigen van andersdenkenden. Toen de westerse wereld Irak bezette, was het hek van de dam. Jonge 'moedjahedien' (*jihadi*) uit de hele wereld voelden zich geroepen te gaan vechten in Afghanistan, de Balkan, Tsjetsjenië en de Hoorn van Afrika. Nu vinden we op verscheidene plaatsen in de Kaukasus, het Midden-Oosten, Azië en Afrika gewapende groepen moedjahedien van diverse etnische en culturele afkomst, die hun ideeën over rein en onrein met geweld opleggen aan anderen en niet terugdeinzen voor vernietiging van religieus en cultureel erfgoed.

Is de islam onverdraagzaam? – Nee.

De meest verdraagzame vormen van de islam zijn de mystieke varianten, die van de *soefi's*, met hun nadruk op de persoonlijke band met de Eeuwige. De jihad is voor hen

de strijd tegen onreinheid in jezelf. Keuzen leg je niet op; die moeten van binnen komen. Vaak is het soefisme verweven met lokale tradities, die meestal verdraagzaam zijn. De mystieke vrijheid van de soefi staat op gespannen voet met fundamentalistische regelzucht. Niet voor niets zijn heiligdommen en gebedscentra van soefi's in Mali vernietigd door fundamentalistische moedjahedien.
Ook in de verdraagzame islam is de sharia belangrijk, maar vooral voor het familierecht *en* om armen en rechtelozen te beschermen tegen de willekeur van machthebbers. Sharia staat voor gerechtigheid. Als iedereen zich aan de sharia zou houden, zou het een hemel op aarde. zijn. De sharia is een ideaal, zoals het voor veel christenen een ideaal is dat iedereen leeft naar Gods wil.

Deze moslims getuigen ook, maar willen je niet per se bekeren: ze willen iedereen in de eigen levenssfeer laten gedijen. Natuurlijk reageren ze opgetogen wanneer iemand besluit moslim te worden en de islam als het ware geloof te erkennen. Maar dat is het dan ook. Ze willen anderen niet overheersen. Integendeel. In vrede samenleven, rein, zonder een ander te schaden, terwijl je zorgt voor armen en mensen in nood; dat is wat de islam volgens hen voorschrijft. Het samenleven van andersdenkenden was ook nooit een punt in Damascus of Jeruzalem. Natuurlijk waren er spanningen, maar niet zozeer religieus van aard, ook al speelden ze zich af langs etnisch-religieuze scheidslijnen. Westerlingen hebben vaak moeite met dat onderscheid.

Verschil voor de wet en andere gevoeligheden

In 635 werd Damascus door de Arabieren belegerd. De inwoners van de stad stuurden hun bisschop om over overgave te onderhandelen. Zo werd de inwoners bij het innemen van de stad bescherming van hun eigendom en hun christelijk geloof gegarandeerd. Moslims eisten het prominente deel van de stad op, waaronder de voormalige tempel van Jupiter, die ze van een christelijke basiliek veranderden in een moskee, maar moslims, christenen en joden leefden er in relatieve vrede met elkaar, langs de lijnen van het *dhimmi*-systeem. Dhimmi is in het islamitische recht de status voor mensen van het Boek (joden en christenen). Dhimmi's stonden in rangorde onder moslims. Hun getuigenis was evenveel waard als dat van een vrouw, en ze moesten speciale belasting betalen. Ze mochten geen moslims bekeren, en het bouwen van nieuwe kerken of kloosters was een probleem. Ze mochten zich niet te paard verplaatsen en bepaalde functies niet vervullen. Maar ze mochten bezit, kerken en erediensten houden en hun bestaan ontplooien. Het dhimmi-systeem was discriminerend, om minderheden hun onderworpen status in te peperen, maar zijn juridische karakter behoedde christenen en joden voor veel willekeur.
Het dhimmi-systeem is nog altijd een belangrijk concept. Maar overheden zijn pragmatisch. Dhimmi-denken is daarom zelden de oorzaak van discriminatie door overheden. Discriminatie door autoriteiten komt door hun belang bij rust en orde.

Omayyaden-moskee in Damascus

Daarom proberen ze gemeenschappen van elkaar gescheiden te houden, zodat deze allemaal afhankelijk worden van autoriteiten, en de overheid als bondgenoot zullen zien. Dominante groeperingen genieten bovendien privileges: net als Europese politici bevestigen oosterse politici meerderheden graag in hun superioriteit.
Met enkele zaken hebben vrijwel alle moslims moeite: ontheiliging van de Koran of de Profeet en de overgang van de islam naar een ander geloof. Dergelijke zaken leiden gemakkelijk tot volkswoede, pogroms en lynchpartijen. Het bespotten van de Koran of de Profeet is dus een probaat middel om geweld door moslims uit te lokken. Op de tweede plaats komt overspel (waaronder homoseksualiteit), maar dat ligt al genuanceerder. Als je een misdrijf wilt maskeren of de aandacht wilt afleiden van het mislukken als politicus, is de beschuldiging van ontheiliging van de Koran of de Profeet, geloofsovergang en overspel – al dan niet in combinatie – een geliefd thema. Veel mensen op straat, veel woede, veel geweld, en alle aandacht afgeleid. Verbeten haatzaaiers in het Westen en louche Arabische leiders weten elkaar hierin goed te vinden.

Vervolgen moslims andersdenkenden? – Ja, nee, misschien.

Een gemeenschap of groepering wordt vervolgd wanneer leden systematisch gevaar lopen voor lijf en goed omdat ze tot die gemeenschap of groepering behoren. Maar Amerikanen worden door de taliban systematisch gedood omdat ze Amerikaan zijn, en toch spreken we niet van vervolgde Amerikanen. Dat komt doordat we pas van vervolging kunnen spreken als de desbetreffende overheden die vervolging *de jure* en/of *de facto* legitimeren.
Geweld tegen minderheden *de jure* legitimeren betekent dat in wetboeken of regelingen vastligt dat bepaalde vormen van repressie tegen minderheden gerechtvaardigd zijn. Dit komt zelden voor; de *blasphemy law* in Pakistan is een voorbeeld van een wet die wel zo uitpakt.
Geweld tegen minderheden *de facto* legitimeren is geweld tegen leden van minderheden gewoon niet bestraffen. Straffeloosheid voor geweld tegen minderheden is in veel islamitische landen een probleem. Je bent dan in feite vogelvrij. Systematische straffeloosheid voor misdrijven tegen een minderheid betekent vervolging van die minderheid.
In het Midden-Oosten is in verschillende mate sprake van discriminatie of vervolging. In de *Palestijnse gebieden*, *Jordanië*, *Liba-*

non, *Syrië* is (althans nu nog) geen sprake van vervolging of grove discriminatie van officiële zijde. Dat wil niet zeggen dat er geen incidenten zijn, of dat christenen en moslims altijd goede vrienden zijn. In al deze landen worden relaties tussen gemeenschappen onderling *en* hun betrekkingen met de overheid wel strak gereguleerd, maar systematische discriminatie is het niet.
In *Irak* is het beeld nog onduidelijk: is het straffeloosheid of machteloosheid van de overheid? In *Egypte* spreken we van systematische discriminatie – ook van overheidszijde –, maar niet van vervolging. In *Iran* spreken we van vervolging van jonge kerken die moslimbekeerlingen trekken en bijeenkomen in huiskerken, maar er is geen vervolging van gevestigde traditionele kerken. De *bahá'ís* worden er echt vervolgd.
In *Saudi-Arabië* is eigenlijk alleen de dominante vorm van de soennitische islam toegestaan in het publieke domein. Er zijn wel sjiitische islamaanhangers (dertig procent), maar lokale christenen zijn er eigenlijk niet. Christenen en hindoes onder de Aziatische gastarbeiders in Saudi-Arabië krijgen daar geen gelegenheid om hun godsdienst in het openbaar te belijden. In de *Golfstaten* (inclusief Jemen, Oman en Koeweit) zijn er beperkingen voor afwijkende godsdienstige stromingen, zeker voor zover het de publieke ruimte betreft. De Golfstaten discrimineren christelijke gastarbeiders. Maar voor islamitische gastarbeiders zijn ze ook niet mals.
Islamitische sekten als Ahmediya en Ismaeliya worden vaak onderdrukt. In sommige landen is Ahmediyah bij wet verboden. Sjiitische moslims lijden onder geweld van soennitische moslims en andersom. In Irak hebben we gezien hoe dat uit de hand loopt, ook voor *bahá'ís*, *mandeeërs* en *jazidi's*. Wanneer er een klimaat van straffeloosheid ontstaat, zoals in een oorlogssituatie, zijn minderheden hun leven trouwens nooit zeker. Straffeloosheid trekt mensen aan die fundamentalisme gebruiken als dekmantel voor roof en zelfverrijking.

Wordt vervolgd?
– Zeker misschien.

Noot

1 De termen 'steile calvinisten' en 'inquisiteurs' moeten ons ervan bewust maken dat onverdraagzaamheid in alle ideologieën voorkomt, en ook bij christenen tot onderdrukking van andersdenkenden heeft geleid.

Voor dit artikel is gebruik gemaakt van persoonlijke gesprekken en artikelen in tijdschriften en kranten die in de loop van de tijd de visie van de schrijver hebben gescherpt. Ik noem hier alleen de volgende bronnen:
– US Commission on International Religious Freedom, *www.uscirf.gov/*;
– Minority Rights Group International, *www.minorityrights.org/*;
– CIA World factbook, *https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/*;
– International Crisis Group, *www.crisisgroup.org/*.

— Feije Duim is programmamanager bij ICCO / Kerk in Actie.

Veerkracht

Een jongeman stond aan de voordeur van mijn huis: hij blaakte van zelfvertrouwen. Of ik niet op hem wilde stemmen bij de komende verkiezingen. Hij was toch de ideale politicus. Er bleek een brochure voorradig om dat nog eens extra in de verf te zetten: glanzend papier, blinkende woorden. Geen teken van kwetsbaarheid te bespeuren. Ook niet van zelfrelativering ...

Wie kan relativeren, kan oprecht waarderen. Een gezond onderscheidingsvermogen helpt daarbij: wat is heel belangrijk, en wat is dat minder? Het antwoord op die vraag, zichtbaar in duizend-en-een woorden, mimieken, intenties en handelingen, laat zien of iemand wijs is. Omgaan met dergelijke wijsheid hoeft niet te betekenen dat iemand doodernstig door het leven moet gaan. Hoe vaak zie je niet bij wijze mensen dat zij hun ernst een gelaat geven door relativeren te combineren met humor. Geen bijtende humor of cynisme, maar zachte, milde en warme humor die niemand wil kwetsen, maar de glimlach wil eren.

Niet toevallig is in het woord 'relativeren' de term 'relatie' te ontdekken. Je kunt alleen maar relativeren door alles in relatie te brengen met jezelf, of met waarden, of met God, of met alles. Relativeren is daarmee zowel een van de vruchten als een van de bronnen van het groeien in relaties. Ik geef het toe: het komt door mijn echtgenote, kinderen, vrienden en collega's dat ik mezelf en heel wat zaken relativeer. En precies met behulp van het relativeren weet ik in al mijn relaties het mooie te waarderen en naar dat mooie te streven. En op grond van dat streven de kracht te hebben om overeind te krabbelen na iedere val. Kortom, de relativeerkracht geeft mijn relatie veerkracht.

Inmiddels hoop ik dat de verkiezingskandidaat die mij kwam storen met zijn glimmende voorkomen, genoeg echte relaties heeft om er weer bovenop te komen ... In tegenstelling tot zijn brochure was het resultaat namelijk vrij mat ...

— Jürgen Mettepenningen is doctor in de theologie en werkt als kerkhistoricus aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Vreedzame bahá'ís zijn in Iran vaak de zondebok

De bahá'ís vormen een kleine religieuze minderheid in Iran. Hun religie wordt door de overheid van dit land niet erkend. Ze hebben al sinds het optreden van hun stichters in de negentiende eeuw te maken met achterstelling en hevige vervolging. Sinds 2008 zit een zevental leiders van de bahá'í-gemeenschap in Iran gevangen op basis van zeer dubieuze beschuldigingen.

Iran, land van moellahs, ayatollahs en sjiitische islam. Het is een land met een oude historie, waarover we al lezen in het Oude Testament. Maar naast aanhangers van de islam wonen er veel religieuze minderheidsgroepen in dit prachtige land. Joden wonen al sinds bijbelse dagen in het toenmalige Perzië. Van de aanhangers van de voorislamitische religie in Iran, het zoroastrisme, leven nog enkele gemeenschappen in de grote steden. Christenen van allerlei denominaties vindt men in het hele land, en hun aantal neemt de laatste jaren sterk toe.
Een belangrijke overeenkomst tussen deze minderheidsgroepen is dat ze in

Veel aanhangers van minderheidsreligies zijn gevlucht en leven elders

de loop van de geschiedenis binnen Iran met vervolging, marteling, verplichte bekering en andere vormen van intimidatie en discriminatie te maken hebben gehad. Door deze vervolgingen zijn veel aanhangers van minderheidsreligies gevlucht; ze leven elders. De grootste groep zoroastriërs bijvoorbeeld vinden we vandaag de dag in India, en grote groepen Iraniërs vormen in het Westen snel groeiende christelijke gemeenschappen.
Een tweede overeenkomst is het feit dat ze door de islamitische meerderheid en regering officieel als minderheidsgodsdienst worden erkend.

Heel anders is dat voor de bahá'ís. De groep van wereldwijd ongeveer zes miljoen aanhangers die zich baseren op de geschriften van Baha'u'llah (1817-1892) en zijn zoon Abdu'l-baha, is halverwege de negentiende eeuw ontstaan in Iran. De beweging wordt door de Iraanse overheid niet als godsdienst gezien, maar als politieke organisatie die de staatsveiligheid in gevaar zou brengen.

Monotheïstisch

Vaak wordt gedacht dat de bahá'í een islamitische sekte is, omdat ze ongeveer

De beweging wordt door de Iraanse overheid niets als godsdienst, maar als politieke organisatie gezien

honderdvijftig jaar geleden in Iran is ontstaan. De leerstellingen van de bahá'ís hebben echter weinig gemeen met de leerstellingen van de islam. Zij lopen zelfs zo ver uiteen dat het bahá'í-geloof als zelfstandige godsdienst moet worden gezien.
Bahá'ís baseren zich op de geschriften van Baha'u'llah en zijn zoon, maar de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van het bahá'í-geloof is moeilijk te reconstrueren, omdat de geschriften erg fragmentarisch zijn en voornamelijk geschreven zijn door latere aanhangers.[1] Net als het jodendom, het christendom en de islam is het bahá'í-geloof monotheïstisch. De bahá'ís beschouwen Baha'u'llah als de laatste profeet, en hun godsdienst daarmee als de laatste openbaring van God.

Boodschappers

De bahá'ís geloven dat God ongeveer om de duizend jaar een nieuwe boodschapper stuurt die de nieuwe manifestatie van God is. Ze geloven en bevestigen dan ook de leerstellingen en inzichten van andere godsdiensten, die allemaal hun eigen boodschapper hebben gehad. Mozes, Jezus en Mohammed rekenen zij tot deze boodschappers. De boodschappers komen telkens met een boodschap die van toepassing is op het desbetreffende tijdsgewricht. Hierbij is Baha'u'llah de boodschapper voor deze tijd, maar hij zal niet de laatste zijn. Zijn boodschap zal ongeveer duizend jaar geldig zijn. Dit in tegenstelling tot de islam, waarin Mohammed de absoluut laatste profeet van God is, en de Koran als definitief hemels geschrift op aarde is gekomen. Hoewel Baha'u'llah de laatste profeet van God is, erkennen de bahá'ís dus alle voorafgaande religies. Religieuze tolerantie tegenover andere godsdiensten

Abdu'l-baha (1844-1921) en twee kinderen

wordt sterk benadrukt, en men is zich ervan bewust dat andere godsdiensten altijd zullen voortbestaan. Dat wil niet zeggen dat de bahá'ís geen missionaire drive hebben. Integendeel. Door het vertalen van de bahá'í-geschriften, het planten van nieuwe bahá'í-gemeenschappen en het zenden van pioniers naar nieuwe gebieden proberen ze hun gedachtegoed te verspreiden. Ieder jaar wordt de voortgang hiervan besproken in een schrijven aan alle gemeenschappen in de wereld. Volgens hun eigen opgave zijn er nu ongeveer zes miljoen aanhangers in tweehonderdachttien landen.

Streven naar eenheid

Wat uit het voorafgaande volgt, is dat voor de bahá'ís God in alle godsdiensten dezelfde God is, die zich steeds op een andere, voor die tijd toepasselijke wijze openbaart. Of je dan spreekt over een persoonlijke God, zoals in het christendom, of over een onpersoonlijke kosmische realiteit, zoals in de oosterse godsdiensten, is dan niet van belang. De bahá'ís streven in alles naar eenheid. Deze eenheid vindt haar weerslag in de principes waaraan de bahá'ís zich verbinden: de eenheid van de mensheid, de gelijkheid van man en vrouw, het streven naar een gelijke verdeling van rijkdom, het streven naar wereldvrede en religieuze tolerantie.

Wat opvalt, is dat de bahá'ís de gelijkheid van man en vrouw ver doorvoeren. Bij onvoldoende middelen om zowel mannen als vrouwen van onderwijs te voorzien gaat de voorkeur uit naar vrouwen, omdat zij de volgende generatie moeten opleiden. Verder is het streven naar sociale gerechtigheid en uiteindelijk wereldwijde vrede een sterk verlangen van de bahá'ís.

Vervolging en verwoesting

Sinds de tijd van Baha'u'llah hebben de bahá'ís lange perioden gekend waarin zij slachtoffer zijn geweest van vervolging. Zo werden vierduizend van de eer-

ste volgelingen gedood omdat ze als afvalligen van de islam werden beschouwd. Door de verschillende regimes werden en worden de bahá'ís vaak als zondebok gebruikt voor de problemen in het land. Zo werd in 1933 de bahá'í-literatuur verbannen, werden hun huwelijken niet erkend, en werden ze uit hun ambtelijke functies ontheven. In 1955 werd het nationale bahá'ístische centrum onder toeziend oog van de regering verwoest, en werden vele bahá'í-woningen geplunderd, nadat een radicale moellah anti-bahá'í-retoriek op de nationale radio verspreid had.

Restricties

Sinds de islamitische revolutie van 1979 hebben bahá'ís nog sterker te maken gekregen met door de overheid gesponsorde systematische campagnes van religieuze vervolging. In de beginjaren van de revolutie werden meer dan tweehonderd gelovigen vermoord, en werden duizend bahá'ís gevangengenomen om hun geloof. In de jaren negentig legde de regering veel sociale, economische en culturele restricties op aan de bahá'ís om de ontwikkeling van de gemeenschap te ontwrichten.
In 1993 kwam er een memo van de Hoge Raad voor de Culturele Revolutie boven tafel. Hierin werd gemeld dat de Iraanse regering er alles aan moest doen om de ontwikkeling van de bahá'ís te saboteren. De toegang tot scholing moest hun onmogelijk gemaakt worden, de toegang tot goed betaalde banen moest voor bahá'ís moeilijker gemaakt worden, en ze moesten bij de minste overtreding worden opgepakt en gevangengezet of de doodstraf krijgen.
In de jaren die op dit memo volgden, is de situatie er voor de bahá'ís erg op achteruitgegaan. Bahá'ís zijn opgepakt op onder andere de beschuldiging dat ze spioneerden voor buitenlandse mogendheden, in het bijzonder voor de staat Israël. De bahá'ís hebben namelijk op de berg Karmel in Israël hun hoofdkantoor, het Bahá'í World Centre, waar ook hun grondlegger Baha'u'llah begraven ligt. Dat de bahá'ís hier hun hoofdkantoor hebben, is het gevolg van de verbanning van Baha'u'llah, eerst door de sjah van Perzië en later door de sultan van het Ottomaanse rijk.

Twintig jaar gevangenisstraf

Het aantreden van Ahmadinejad als president van Iran heeft de vervolging van de bahá'í-gemeenschap, die in Iran nog maar dertigduizend aanhangers kent, verder doen toenemen. Een recent voorbeeld hiervan is de gevangenneming van zeven leiders in mei 2008. Zij maakten allen deel uit van een informele raad die bekend staat als de *yaran* (de vrienden), die overzicht houdt

over de geestelijke en organisatorische zaken van de bahá'í-gemeenschap in Iran. Ieder van hen was betrokken bij de ondergrondse universiteit, het Bahá'í Institute for Higher Education. Deze universiteit is in 1987 opgericht omdat de bahá'ís geen toegang meer kregen tot het reguliere Iraanse hoger onderwijs. En dat terwijl onderwijs en opleiding in het algemeen hoog in het vaandel staan van de bahá'ís.
De yaran werden beschuldigd van spionage, het verspreiden van propaganda tegen de islamitische staat en het opzetten van een illegaal bestuur of contraregering. Deze beschuldigingen werden en worden alle door de verdedigers van de yaran ontkend. Na twee jaar in voorarrest te hebben gezeten, werden 'de vrienden' in 2010 veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf. De rechtszaken werden snel afgehandeld, en de straffen waren volgens de betrokkenen en de organisatie Amnesty International, die al vier jaar actie voert voor hun vrijlating, al vastgesteld voordat het proces begon.

Overstap ondenkbaar

De belangrijkste reden voor de vervolging van de bahá'ís is hun geloofsovertuiging, die niet geaccepteerd wordt door de ayatollahs en regering van Iran. De islam van de moellahs is zeer exclusief en verdraagt de nieuwe openbaring van de bahá'ís niet. Volgens de sjiitische islam mag men niet van geloof veranderen, en is de islam – zoals gezegd – de laatste openbaring van God. Daardoor is het ondenkbaar over te stappen naar een andere religie. Of dit nu een overgang naar een oudere openbaring is, zoals het christendom, of een zogenaamde nieuwe openbaring. Dit geldt zeker voor zover het de Perzische bevolking van Iran betreft. De overheden accepteren christenen voor zover zij Assyrisch of Aramees zijn. Maar de christenen uit de Perzen die zijn overgestapt vanuit de islam, worden op dezelfde wijze vervolgd als de bahá'ís. Perzen worden geacht de sjiitische variant van de islam te volgen.
Verschillende organisaties, waaronder Amnesty International en United-4Iran, voeren acties voor de vrijlating van de yaran door petities, documentaires en oproepen aan de Iraanse regering. Zij voeren hierbij niet alleen actie voor de bahá'ís, maar voor alle vervolgde minderheidsgroepen in het land.

Noot

1 George D. Chryssides, *Exploring new religions*, Londen, 1999, 245.

— Arjan Schoemaker is beleidsmedewerker bij de Evangelische Zendingsalliantie en redactielid van *TussenRuimte*.

CHRISTENEN IN IRAN EN DE GOLF LEVEN EEN ONOPVALLEND BESTAAN

Een kaars in het donker

Sinds 2004 geeft Seta Hadeshian leiding aan het diaconale werk van de Raad van Kerken voor het Midden-Oosten. Regelmatig roept ze geestelijken en leken uit alle kerken van de regio bij elkaar om de diverse noden te peilen. Als geen ander weet zij hoe de kerken van het Midden-Oosten dienstbaar zijn aan vluchtelingen en andere marginale groepen in de regio.

Seta Hadeshian heeft een Armeens-orthodoxe achtergrond en groeide op in Libanon. Ze is haar hele leven al actief in armoedebestrijding en diaconaat, eerst binnen haar eigen Armeense gemeenschap, later in het brede verband van de Middle East Council of Churches (MECC). Haar Armeense wortels hebben haar gestempeld.

'Dat mijn ouders overlevenden van de Armeense genocide van 1915 zijn, is de motivatie en drijfveer achter mijn werk. Mijn ouders hebben al die ontberingen – het verlies van hun ouders, tegenspoed, armoede en geweld – overleefd. Hun geloof en vastberadenheid om te overleven, op te bouwen en succesvol te zijn is als vanzelf op ons overgegaan. Het zit Armeniërs in de genen andere mensen te helpen, aangezien alle leden van de gemeenschap hetzelfde lot ondergingen en elkaar dus nodig hadden. Hoewel het een betaalde baan is, zie ik mijn werk bij de MECC als een bediening voor de kerk.'

MECC-families

In 1964 werd de Near East Council of Churches opgericht. Deze werd in 1974 omgedoopt tot Middle East Council of Churches, en ook de zeven katholieke kerken uit de regio (zie bladzijden 8-9 in dit nummer van *TussenRuimte*) traden toe. De MECC bestaat sindsdien uit vier kerkelijke 'families': de orientaals-orthodoxe, de oosters-orthodoxe, de katholieke en de protestantse familie.

Geraakt door onrecht

Aanvankelijk heette Hadeshians afdeling 'Life and Service'. Onlangs werd deze omgedoopt tot 'Diakonia and Social Justice'. 'De nieuwe naam impliceert een grotere uitdaging, een duurdere plicht en een serieuzere verbintenis dan 'Life and Service', wat ik passiever vind overkomen. 'Diakonia' heeft een duidelijke theologische betekenis en duidt op daden die voortkomen uit geloof. Ze is gegrond in het bijbelse getuigenis van Gods liefde en dienstbaarheid aan de lijdende en uitgesloten mensen. De woorden 'Diakonia and Social Justice' raken mij diep, omdat ik getroffen ben door het sociale onrecht dat mijn volk wordt aangedaan. Het lijdt nog steeds, doordat de genocide door de daders en sommige wereldmachten ontkend wordt. Ik voel me daarom

Seta Hadeshian (links) en algemeen secretaris bisschop Paul Rouhana van de Middle East Council of Churches (MECC). Seta Hadeshian coördineert vluchtelingenzorg, advocacy en noodhulp.

sterk verbonden met andere mensen die onrecht wordt aangedaan.'

Wat betekent die nieuwe naam concreet voor het werk van de MECC?

'De aanpak is veranderd, maar het werk blijft in essentie hetzelfde. De directeur heeft meer vrijheid en beslissingsrecht gekregen. De kern is nog steeds het personeel op te leiden en van de middelen te voorzien om beter te kunnen inspringen op de rechten van lijdende mensen. We hebben onze focus verlegd van louter kerkgerichte taken naar samenwerking en coalities met nationale autoriteiten, belangenorganisaties en andere instanties. We zijn bovendien op zoek naar hechte samenwerking met mensenrechtenorganisaties en de interne veiligheidsdiensten. Dit helpt ons corruptie te doorzien en tegen te gaan, en meer te bereiken dan we alleen zouden kunnen.'

Waarom maakt de MECC 'sociale gerechtigheid' tot sleutelbegrip?

'Ik vind dat sociale gerechtigheid ontbreekt in het wereldsysteem. Alle binnenlandse situaties worden beïnvloed door wereldwijde economische, politieke, sociale, religieuze en culturele trends. De onverzadigbare behoefte en zucht naar meer drijven de heersende elite van machtige landen tot het overheersen van de zwakkere. Ze verdedigen schijnbaar democratische standpunten. Ze ondermijnen regeringen en hebben ze in hun macht. Transnationale organisaties zijn vrij van politieke controle en belastingen en profiteren van goedkope arbeidskrachten. Ze minachten arbeidswetten of arbeidsrecht in hun drang naar een grotere

productie, consumptie en winst.
Hier in het Midden-Oosten lijden we onder de gevolgen van wereldwijde economische en politieke invasies: democratie in Irak, de Arabische lente, veiligheid van Israël, terroristische aanvallen, spanningen in de binnenlandse politiek, uitbreiding van religieus extremisme. Dit heeft allemaal invloed op onze burgerrechten, mediavrijheid, recht enzovoort. Dit heeft op zijn beurt een sterke negatieve invloed op de regionale economie, wat vervolgens resulteert in werkloosheid, corruptie en armoede. In Jordanië is het armoedepercentage 8 procent, in Libanon 35 procent en in Egypte 44 procent, waardoor grote aantallen mensen migreren.
De bemiddelingsinitiatieven van de MECC zijn erop gericht de stemlozen een stem te geven. Vanuit ons geloof proberen we onrecht en onderdrukking te bestrijden. Dit betekent in de praktijk dat de MECC activiteiten organiseert ter voorlichting, capaciteitsopbouw en het mondig maken van mensen. We bouwen ook aan samenwerking en coalities met mensenrechtenorganisaties, veiligheidsdiensten, gevangenissen en belangenorganisaties.'

De initiatieven van de MECC zijn erop gericht de stemlozen een stem te geven

Onrust en migratiestromen

'Vrede is op dit moment de grootste behoefte in het Midden-Oosten. Er kan onmogelijk ontwikkeling plaatsvinden als er geen vrede is. Oorlogen en buitenlandse invallen in de regio hebben geleid tot verwoesting, armoede en sociale onrust. Deze dingen vormen samen een vicieuze cirkel van instabiliteit.
Recente cijfers laten bijvoorbeeld zien dat er bij de UNHCR in Libanon vijfenvijftigduizend vluchtelingen geregistreerd staan. Libanon zelf lijdt onder werkloosheid en economische recessie. In de afgelopen decennia heeft het land Palestijnse en Irakese vluchtelingen binnengelaten. De recente toestroom van Syriërs zal nog meer instabiliteit veroorzaken. Wat er op dit moment nodig is, zijn noodhulp en opvang voor vluchtelingen.'
Migratie is een serieuze kwestie voor zowel christenen als moslims in dit werelddeel. Recente cijfers laten zien dat er evenveel christenen als moslims emigreren. Maar doordat het aantal christenen al klein is, is de impact op de christelijke gemeenschap groter. De bakermat van het christendom

Armoede in Libanon
In een overzicht van het UNDP (24 mei 2012) wordt armoede in Libanon aangeduid als onvoorziene basisbehoeften. De indicatoren zijn huisvesting, water, elektriciteit, onderwijs en voedsel. Uit deze studie blijkt dat 32,1 procent van de gezinnen in Libanon onder de armoedegrens leeft, wat neerkomt op 214.000 families, bestaande uit 1,01 miljoen mensen over het gehele land. 28 procent leeft net onder de armoedegrens, met vier dollar per persoon per dag, terwijl het aantal gezinnen dat ver onder deze grens leeft, geschat wordt op 47.000, ongeveer 235.000 personen.

De afdeling Diakonia and Social Justice van MECC zet zich in voor vluchtelingen en migranten. Zij ondersteunt kerken in hun zorg voor vluchtelingen. Zij komt op voor de rechten van migranten, asielzoekers en vluchtelingen. Deze afdeling is een uitvoerende partner van programma's voor vluchtelingen van de UNHCR. Diakonia and Social Justice organiseert trainingen en bevordert samenwerking op regionaal en internationaal niveau.
Concrete activiteiten zijn
– hulp bij repatriëring van gestrande gastarbeiders en hulp voor weggelopen dienstmeisjes in de Golfstaten;
– regionale vertegenwoordiging van de International Detention Coalition, die de rechten beschermt van vluchtelingen, asielzoekers en migranten in detentiecentra over de gehele wereld;
– het organiseren van workshops over gevangenenzorg;
– het bepleiten van verandering binnen overheidsinstellingen en binnenlandse veiligheidsdiensten, in samenwerking met mensenrechtenorganisaties;
– het bieden van voedsel, gezondheidszorg en empowerment aan verschillende groepen ontheemden die in de regio wonen.

wordt ontdaan van christenen.
Mijn vraag aan onze westerse broeders en zusters is: wat voor Midden-Oosten denken jullie te hebben? Zijn de westerse politieke en economische leiders echt bezorgd over de christenen in het Midden-Oosten? Of gaan de politieke en economische belangen boven vrede en sociale orde? Wat wordt het lot van christenen onder de nieuwe opkomende politieke machten van de Arabische lente? Zal de revolutie de Arabische staten democratiseren? Hoe schadelijk is de Arabische revolutie voor de toekomst van het christendom in het Midden-Oosten?'

Hoe kunnen westerse christenen betrokken zijn bij het diaconale werk van de MECC?

'De kloof tussen het Noorden en het Zuiden wordt steeds groter. Politieke en economische belangen brengen verdeling tussen de continenten. Kerken in het Westen zijn blij dat ze ons kunnen helpen bij het coördineren van noodhulp en armoedebestrijding.
Westerse kerken moeten echter wel een goed beeld ontwikkelen van de plaatselijke realiteit, vooral van de verhouding tussen christenen en moslims. Zoek altijd eerst contact met de religieuze leiders, voordat je beslissingen neemt voor het Midden-Oosten. Dat is wat we van onze westerse collega's verwachten. Ik ben bang dat hun beslissingen over financiële hulp nogal eens beïnvloed worden door de westerse politiek. Dit kan de omstandigheden van christenen in het Midden-Oosten zeker in gevaar brengen.'

Vuile wonden

'Ons idee van diaconaat heeft te maken met verandering en verzoening. Het gaat niet alleen om noodhulp voor de armen, maar ook om het uitroeien van armoede door de oorzaken aan te pakken. Dat bedoel ik met verandering. Verzoening is zo mogelijk nog moeilijker. Die zal niet plaatsvinden zolang de waarheid over het verleden niet aan het

Irakese vluchtelingen in een gezondheidscentrum van de MECC-afdeling in Beiroet

licht wordt gebracht. De vuile wonden van het verleden moeten geopend worden,

Ons idee van diaconaat heeft te maken met verandering en verzoening

zodat ze kunnen helen. Maar de waarheid mag niet verteld worden, en de slachtoffers wordt het zwijgen opgelegd.
Wie wil er nu luisteren naar oorlogsslachtoffers? In juli 2006 werd een groot deel van de Libanese infrastructuur door de Israëlische artillerie vernietigd. Er werden zesennegentig bruggen geraakt, de olieraffinaderij in Zahrani werd gebombardeerd, en door het olielek werd de tweehonderd kilometer lange zeekust van Libanon vervuild. Er werden één miljoen clusterbommen in de olijfgaarden in het zuiden gegooid, waardoor boeren jarenlang niet konden oogsten. In een oogwenk werden honderdtwintig kinderen gedood. Waarom zouden ze zo veel van Libanon verwoesten, terwijl er amper doelen van Hezbollah geraakt werden? Werd de waarheid wel verteld door de westerse media? Werd Israël verdedigd? Over welke waarheden hebben we het, en over welke mensenrechten maken we ons

druk? Een roepende in de woestijn! De bedenkers van mensenrechten en de pioniers van de democratie in het Westen hoorden of zagen niet wat er in Libanon gebeurde. Niets dan stilte!'

Hoop geven

'De pogingen van de MECC om vrede en verzoening te brengen zijn in deze omstandigheden als het ontsteken van een kaars in een donkere ruimte. Kerkleiders zijn constant in gesprek met religieuze leiders van andere religies. Ze proberen niet verstrikt te raken in diplomatiek jargon. De dialoog tussen christenen en moslims wordt heel serieus aangepakt. De afdeling Diakonia and Social Justice binnen de MECC probeert de politieke bereidheid tot een open gesprek over vrede en sociale rechtvaardigheid te stimuleren. We werken samen met kerken, maatschappelijk werkers, religieuze organisaties en religieuze leiders.
Vrede is een uitdaging, in de eerste plaats voor kerken, religieuze hulporganisaties en andere religieuze instellingen. Vrede moet stevig geworteld zijn in een leer van vergeving. Het is tevens een uitdaging voor de wettelijke machten diep geworteld te zijn in de wet. En vrede is een uitdaging voor de nationale autoriteiten. Zij moeten zeer praktisch zijn en hoop geven aan miljoenen mannen, vrouwen en kinderen in deze regio die lijden onder moord en oorlogen.

Vrede is een uitdaging, in de eerste plaats voor religieuze instellingen

Het vergt samenwerking, geloof en toewijding van alle betrokken partijen om te werken aan vrede. Het is geen eenzijdige kwestie als in 'geef je over' en 'leg je wapens neer'.

Het ontstaan van een nieuwe sociaalpolitieke realiteit biedt ruimte aan een nieuwe diaconale visie. Voor kerken is sociaalpolitiek en preventief diaconaat noodzakelijk om te kunnen voorzien in de noden en verwachtingen van de gemarginaliseerde massa's. De MECC moet ervoor zorgen dat diaconaat prioriteit krijgt in de kerken, en ze moet de visie erop herdefiniëren. Ze moet de samenwerking tussen en met kerken, politieke, sociale en economische instanties, belangenorganisaties en internationale mensenrechtenwerkers verbeteren. De MECC moet zo veel mogelijk partijen zien mee te krijgen en gezamenlijke initiatieven voor verandering en hervorming teweegbrengen.'

Uit het Engels vertaald door Pauline Krikke

— Wilbert van Saane is stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad en hoofdredacteur van *TussenRuimte*.

‘Een niche om te bestaan’

Al lang voor de komst van de islam was het christendom in Iran wijdverbreid; tegenwoordig vormen christenen nog maar ongeveer een half procent van de bevolking. Missionair werk is er verboden. Ook is het moslims niet toegestaan over te gaan tot het christendom. Dit kan zelfs tot de doodstraf leiden. Desondanks weten kleine christelijke gemeenten met de nodige aanpassingen een vorm van bestaan te vinden, is de persoonlijke ervaring van de Duitse Almut Birkenstock, die als predikant naar Teheran is uitgezonden.

Christenen die in Iran wonen, geven blijk van een enorme inzet voor hun geloof; het kost hun kracht, moeite, angst, hun carrière, kansen en soms zelfs hun leven. Menige ontmoeting met hen maakt mij nederig.

Vol vragen

Zo ontmoette ik Mariam, een jonge vrouw die leiding geeft aan de buitenlandse vestiging van een Duitse firma in Iran en goed Engels spreekt. Op haar twaalfde zou ze uitgehuwelijkt worden. Waar ze de energie vandaan haalde om weg te lopen van haar ouders naar haar grootmoeder in een provinciestad en daar verder naar school te gaan, weet ik niet. Het was de wil van Allah, van God. Ze haalt haar schoolexamen, krijgt een beurs van de overheid en studeert. Haar ouders laten haar met rust; haar grootmoeder helpt haar. Ze is nu midden twintig en ondersteunt haar beide jongere zussen die bij haar wonen. Iedere dag kijken ze naar een christelijke video die ze cadeau gekregen hebben van een Koreaanse vriendin. Ze zingen de liederen mee, lezen hoofdstuk na hoofdstuk uit hun Perzische bijbel en bidden. Er is veel wat ze niet begrijpen. Hun vragen schrijven ze op om ze aan iemand te kunnen stellen zodra zich daartoe een gelegenheid voordoet. Dat gebeurde bijvoorbeeld toen ze mijn man leerden kennen en hem uitnodigden. ‘Wat is het verschil tussen evangelisch en katholiek?’, luidde een van hun vragen.

Zo zien waarschijnlijk veel van de honderden huiskerken die hier moeten zijn, eruit: naïef, onwetend, maar vol verlangen te leren en te begrijpen. In de islam is het stellen van vragen vaak niet toegestaan. Als het gaat over kennis van de islam, moeten leerlingen gewoon luisteren en de geboden gehoorza-

Halfopen entree van de Duitstalige evangelische gemeente in Teheran. Moslims mogen volgens een verordening voor religieuze minderheden niet naar de kerkdiensten en in de gemeente komen.

men. Wat Mariam en haar zussen doen, is ten strengste verboden in dit islamitische land.

Ander godsbeeld

In mijn hoofd en in mijn hart draag ik altijd de overtuiging met me mee dat moslims en christenen in het dagelijks leven helemaal niet zo ver van elkaar af staan. Niet wat naastenliefde en barmhartigheid aangaat, en ook zeker niet waar het gaat om gastvrijheid en tolerantie ten opzichte van andere religies en culturen.
Maar dan komt mij toch ook weer die andere ervaring met moslims in gedachten. Andersgelovigen zijn voor moslims *narjess*, onrein. Hun wetten hebben voor moslims geen geldigheid. Het godsbeeld staat op grote afstand van ons christelijke geloof. 'Allah is groot', de lofprijzing die onderdeel uitmaakt van iedere gebedsoproep, betekent ook: hij is ver weg, en geen menselijk wezen kan hem naderen, behalve Mohammed, zijn profeet. Hij is de wreker en geweldige, maar soms ook de gewelddadige. Dit godsbeeld deel ik niet; onze bijbel en ons geloof reiken ons iets anders aan.

Spagaat

Dan hebben we ook onze vrouwen met een dubbele nationaliteit, Europese

vrouwen die met Iraniërs gehuwd zijn. Zij tonen mij de spagaat waarin zij hun dagelijkse problemen in de relatie te boven komen. De meesten hebben hun echtgenoten leren kennen in Duitsland, waar zij studeerden of al beroepshalve werkzaam waren. Zij zijn de relatie met deze mannen uit een andere cultuur aangegaan in het vertrouwen gewaardeerd te worden en erkend te worden als partner met gelijke rechten.
Maar als dat niet goed functioneert, dan ziet het er volgens ons, met ons westerse begrip van recht, niet goed uit. De man kan zijn vrouw te allen tijde de

'Ik draag altijd de overtuiging met me mee dat moslims en christenen in het dagelijks leven helemaal niet zo ver van elkaar af staan'

uitreis verbieden. In het geval van een scheiding kan zij haar kinderen niet behouden. Ze heeft geen erfrecht, tenzij dit vóór de huwelijkssluiting of in eigendomsverklaringen is vastgelegd.

Het kan ook anders

Het hoort bij mijn werk dat ik door de Golfregio reis. Ik ga geregeld naar Doha, de hoofdstad van Qatar, en af en toe naar Saudi-Arabië. In de Emiraten beleef ik de islam, die daar eveneens staatsreligie is, geheel anders. Dat ligt ongetwijfeld aan de politieke leiding, de emir in Qatar, die de aartsbisschop van Canterbury tot zijn persoonlijke vrienden rekent. Niet alleen in Qatar, maar ook in Dubai heeft men de verschillende christelijke kerken kosteloos land ter beschikking gesteld om godshuizen te bouwen. Zo is er in Doha op een reusachtig perceel grond een soort oecumenisch centrum: daar staat de orthodoxe kerk naast de katholieke kathedraal, en daarnaast staat het door de anglicanen gebouwde en geleide protestantse centrum waarin iedereen bidt, zingt, doopt, huwt en viert die niet katholiek, orthodox of moslim is.
Er zijn daar vooral veel christelijke gastarbeiders uit de Filipijnen, India en Sri Lanka die samenkomen, maar ook door Amerika beïnvloede pinksterkerken komen er iedere dag van de week bijeen voor bijbelstudie, kerkdiensten en andere activiteiten.

Geheel anders is het in Saudi-Arabië. Daar kom ik alleen binnen met een diplomatenpaspoort, waarin staat dat ik onderwijzeres ben. Tijdens mijn bezoeken ga ik geregeld naar de Duitse school in Riad, waar ik in alle klassen ethieklessen geef. Ik ben daar als gast van de Duitse ambassade, verblijf ook

privé bij medewerkers van de ambassade en leidt kerkdiensten in de residentie van de ambassadeur.

Onbeschermd

Tijdens de voorbereiding van mijn preken vraag ik me vaak af: wat kan ik zeggen te midden van alle onzekerheid waarin we ons hier bevinden? In Riad vertelde men mij over de dreiging met een militair ingrijpen; in Jedda hoorde ik over de bestorming van de Britse ambassade in Teheran begin december.

'Onze kleine gemeente scheert hier altijd een beetje langs de rand van de afgrond, balancerend tussen wat verboden is en wat mogelijk schijnt'

Willekeur en geweld lijken zo snel aan de oppervlakte te komen en mensen te beheersen. Maar vormt dat nu niet juist de plaats en de tijd waar de boodschap van liefde zonder enige twijfel passend is?
Zo onbeschermd als het kind in de kribbe, zo onbeschermd is mijn huidige gevoel. Zo zonder bescherming lijken ook veel mensen te zijn, die ik in dit deel van de wereld ontmoet:
– de jonge vrouw Mariam met haar zussen;
– de Filipijnse hulp in de huishouding in Koeweit die door de heer des huizes zonder loon naar huis werd gestuurd en die ik op het vliegveld nog honderd euro toestopte waardoor ze voor haar familie in ieder geval nog iets kon meenemen;
– de kleingelovige grootverdieners in Qatar die hun angstige houding rechtvaardigen;
– de vrouw uit onze gemeente die van haar man geen toestemming krijgt om met haar kinderen uit te reizen;
– de weduwe uit ons café die het niet aandurft gemeentelid te worden omdat het politiek comité van haar stadsdeel haar perceel grond bezet heeft, waar ze alleen geld voor krijgt als ze zich niet als christen bekendmaakt;
– en zo nog vele anderen.

Balancerend

Op deze manier scheert onze kleine gemeente – met nog geen vijftig ingeschreven leden – hier altijd een beetje langs de rand van de afgrond. Met rechte rug balancerend tussen wat verboden is en wat mogelijk schijnt. Aan de ene kant mogen Iraniërs, die immers bijna allemaal moslim zijn, niet naar

de kerkdienst en in de gemeente komen. Aan de andere kant bestaat onze gemeente voor het grootste deel uit hier woonachtige Duitsers die door hun huwelijk Iraniër en daarmee moslim geworden zijn. Zo vinden wij een niche om te bestaan. Een niche kan ook een beschermende ruimte zijn waarin zich verzamelt wat elders niet welkom is of wat in zijn anders-zijn te zeer zou opvallen. Een dergelijke niche maakt mogelijk wat officieel niet is toegestaan.

Er zijn

Ik geloof dat de belangrijkste bijdrage die we in dit land kunnen leveren, eenvoudig is: er zijn. Daardoor kunnen we mensen moed geven om vast te houden aan hun geloof en daarmee aan gerechtigheid, aan gelijkheid en aan het hoge goed van de geestelijke vrijheid. Ik denk aan het woord van de apostel Paulus dat we 'de slaaf een slaaf, de Griek een Griek' mogen zijn. Voor mij betekent dat niet dat ik alles doe wat me gevraagd wordt. Ik beschouw dit woord als een oproep tot solidariteit in moeilijke levensomstandigheden en deze met elkaar te delen zonder de eigen kern te verliezen. Die kern kristalliseert hier duidelijk: als een christen in deze omgeving leven en de liefde tot de mensen als Gods schepping niet verliezen, of het nu om moslims of angstige volkschristenen gaat, of het nu charismatische, op mij naïef overkomende gelovigen of nuchtere kerkbestuurders betreft, of het nu gaat om traditionele of fundamentalistische moellahs.

Of de Arabische lente iets wijzigt in de onderlinge verhoudingen van de religies? Ik hoop op een verandering en op de bereidheid tot gesprek, zowel van de zijde van de islam als van die van de christelijke wereld. We weten veel te weinig van elkaar, van elkaars dagelijks leven met al zijn problemen. Die problemen stellen vragen aan ons eigen geloof; dat wordt me hier wel duidelijk.

Met toestemming overgenomen uit Naher Osten. Christen in der Minderheit. Jahrbuch Mission 2012*, uitgegeven door Evangelisches Missionswerk in Deutschland en gepubliceerd bij Missionshilfe Verlag, Hamburg (2012)*

Uit het Duits vertaald door Gert Noort

— Dominee Almut Birkenstock-Koll draagt sinds 2009 samen met haar man zorg voor de Duitstalige Evangelische Gemeinde in Teheran. In opdracht van de Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) bereist ze als predikant ook de hele regio van het Arabische schiereiland.

Op zoek naar het kind

Bali – je ziet het meteen aan de kleding van Maria en Jozef – is de plaats waar de Indonesische kunstenaar Erland Sibuea het kerstverhaal situeert. Maria in sarong, Jozef met ontbloot bovenlijf, het kind Jezus in z'n blootje op hun schoot. Rondom uitbundig bloeiende bloemen en frisgroene planten. Een lieflijk lammetje, nageschilderd van een bekend plaatje (schapen vind je nauwelijks in Indonesië). Geen ijskoude Nederlandse winternacht, maar een warme tropische avond.

Maar wat doen die kerels in de linkerbovenhoek? Zoekende mannen met een Balinees hoofddeksel. Ze speuren met een toorts in de hand naar alle kanten. Het zijn geen herders, ook geen wijzen uit het Oosten. In de korte beschrijving die de redactie van de *Missie-Zendingskalender* aan de kunstenaar vroeg, wijdt hij er geen woord aan. *Kelahiran*, geboorte, is de titel die hij de schildering gaf. 'God, de Allerhoogste, is gekomen om naast ons mensen te staan. In alle eenvoud is hij geboren, de vredevorst, op wiens schouders de heerschappij rust', zegt hij, naar Jesaja 9, 5.

Ik blijf een beetje in verwarring over die mannen met die toortsen. Schilderde de kunstenaar de knechten van Herodes op zoek naar het kind om het te vermoorden? Het zou kunnen. Christenen in Indonesië voelen zich steeds vaker bedreigd door fanatici. Of zijn het mede-Indonesiërs, landgenoten van Erland Sibuea, die na een boodschap van engelen of een ster ook op zoek zijn naar dat pasgeboren kindje op Maria's en Jozefs schoot? Klein en weerloos, maar ook Emmanuël, God met ons, God met hen! Ik houd het daar maar op.

— Jan Brock is lid van de redactie van de *Missie-Zendingskalender* en redacteur van de website *De Derde Kerk*.

Kelahiran *(geboorte), Erland Sibuea, Indonesië,* Missie-Zendingskalender *2013*

Overste Deir Mar Musa-klooster te gast in Leuven

Onlangs werd de Italiaanse jezuïet en eredoctor van de Katholieke Universiteit Leuven Paolo Dall'Oglio uitgewezen uit Syrië, waar hij dertig jaar lang de bezieler was van het Deir Mar Musa El-Habshi-klooster, een islamitisch-christelijke ontmoetingsplaats die drie belangrijke levensattituden nastreeft: aandacht voor spiritualiteit, evangelische eenvoud en gastvrijheid. Op 20 september 2012 lichtte Dall'Oglio in het Hollands College in Leuven zijn recente ervaringen in Syrië toe. Zijn nabijheid bij het lijden van de Syrische bevolking in de bloedige burgeroorlog en zijn pogingen om Syriërs in al hun culturele, geografische en religieuze diversiteit bij te staan in hun strijd tegen een onderdrukkend en gewelddadig regime, die ertoe geleid hebben dat hij uit dat land werd uitgewezen, klonken sterk door in zijn verhaal en in zijn antwoorden op vragen betreffende de houding van de kerken, de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap en de moeilijke keuzen te midden van ontregelend geweld: Is het wenselijk de revolutionaire krachten te bewapenen? Wat betekenen woorden als 'onderhandelen' en 'overleg'? We onthouden twee uitspraken van Dall'Oglio: 'Respecteer de menselijke waardigheid van je vijand. Het is de enige manier om ook je eigen waardigheid te bewaren' en 'Waar is de dialoog gebleven wanneer je hospitalen verwoest?' Zie *www.deirmarmusa.org* voor meer informatie over de projecten van Dall'Oglio en zijn gemeenschap in Syrië.

— Jacques Haers s.j.

Christen zijn in een islamitische context

Salatiga, een schone stad op het eiland Java in Indonesië, was de plaats waar in september 2012 gesproken werd over de kerk te midden van de islam. Een betere plaats dan Indonesië kon niet bedacht worden. Van de tweehonderdveertig miljoen mensen is ongeveer achtentachtig procent moslim en ongeveer acht procent christen. De Gereformeerde Zendingsbond (GZB) organiseerde voor haar partnerkerken een tiendaagse conferentie met de bedoeling kerken die in een moslimcontext staan, kennis en ervaringen te laten delen. Vertegenwoordigers van de kerken uit Malawi, Egypte, Libanon, Albanië, België en Indonesië waren aanwezig. De aanwezige kerken gaven elkaar een helder zicht op de bijzondere kracht van het christelijk getuigenis. Een wezenlijke vraag van een Indonesische pastor bleef haken: '*Is a minority given by God?*' Diverse onderwerpen kwamen aan de orde: bijbels denken over de islam, getuigenis, dialoog en dienstbetoon, de kerk als minderheid, pastorale zorg voor *muslim background believers*. Ook werd partnerkerken gevraagd een reactie te geven op een te ontwerpen memorandum over de

islam voor de Protestantse Kerk in Nederland.
De GZB en de stichting Evangelie & Moslims hebben een stoere stap gezet, die de bezinning op de islam een wezenlijke impuls heeft gegeven voor kerken in Europa en wereldwijd.
— Ernst van Velzen, Bijbelhuis Antwerpen, uitgezonden door de GZB

NZR-vergadering over welvaartsevangelie

'Het welvaartsevangelie verhoogt zelfvertrouwen, werklust, kwaliteit van service, creativiteit en inkomen', zei Rony Kristanto op vrijdag 21 september 2012 in Amersfoort tijdens een bijeenkomst van de Nederlandse Zendingsraad. Kristanto is predikant van een Indonesische pinkstergemeente en verblijft in Nederland in verband met het programma 'Breuken en Bruggen' van Kerk in Actie en de Vrije Universiteit. Hij onderzocht wat het welvaartsevangelie betekent voor Chinese pinksterchristenen in Indonesië. Daarbij ontdekte hij dat zelfstandige ondernemers hun economische succes in verband brachten met de prediking van het welvaartsevangelie in hun kerk. Mensen in loondienst vertelden dat het hun meer zelfvertrouwen gaf en motiveerde om te excelleren in hun werk.
Kristanto kan zich de aarzelingen van westerse protestanten bij het welvaartsevangelie wel indenken. Zijn advies is echter niet te vervallen in een heksenjacht of het stellen van het ene bijbelvers tegenover het andere. In plaats daarvan bepleit hij het fenomeen vanuit diverse perspectieven te bekijken. 'Door een interdisciplinair model te gebruiken kan ik de strijd van een achtergestelde etnische minderheid op een diep niveau begrijpen.' Tegelijkertijd voelt Kristanto zich door het welvaartsevangelie uitgedaagd om de Bijbel opnieuw te bestuderen met het oog op vragen van rijkdom en armoede.

Missiologencongres over migratie

Het discours over migratie in Europa wordt beheerst door het debat over de islam, zei Jehu Hanciles, hoogleraar wereldchristendom, tijdens de conferentie van de International Association of Mission Studies (IAMS), gehouden van 15 tot 20 augustus 2012 in Toronto, Canada. Hanciles is afkomstig uit Sierra Leone en werkt aan Emory University in Atlanta, Georgia. Hanciles vindt dat het islamdebat het feit dat een groot deel (drieënveertig procent) van de immigranten een christelijke achtergrond heeft, in de schaduw zet. Verder legde hij in Toronto de vinger bij de moeizame partnerschappen tussen Afrikaanse en Europese christenen. 'Dit maakt een rassenscheiding zichtbaar binnen de christelijke fami-

lie. Dat is een falen van de gastvrijheid en van de christelijke vriendschap.'
Een andere spreker, Emma Wild-Wood, directeur van het Henry Martyn Centre in Cambridge, wees op het belang van het motief van pelgrimage voor missiologie vandaag. Daarbij waarschuwde ze echter voor een al te lichtvaardig gebruik van deze term. 'Is het mogelijk een begrip van pelgrimage te hanteren dat zowel niet-migranten als migranten insluit? Men zegt dat kerken in Europa migranten niet zozeer moeten helpen bij het inburgeren, maar zich moeten aansluiten bij hun reis. Dat mag zo zijn, maar marginaliteit is alleen zinvol als het geen vastliggend concept is. Migranten hoeven niet marginaal te zijn, en marginaliteit is op zichzelf niet heilzaam.'

Herdenking slavernijverleden

De Raad van Kerken en de Evangelische Broedergemeente werken gezamenlijk aan een herdenking van het Nederlandse slavernijverleden. In de loop van het komende jaar zijn er diverse activiteiten die deze geschiedenis bij de Nederlanders in herinnering willen roepen. De hoop is dat op

1 juli 2013 de afschaffing van de slavernij, honderdvijftig jaar eerder, echt gevierd kan worden door mensen die afstammen van de slaven samen met Nederlanders. Daarvoor is nodig dat de Nederlandse kerken zich rekenschap geven van dit verleden en een gebaar maken.

M25 goes Rotterdam

Onder de titel '*M Twenty-five goes Rotterdam*' hield het diaconale jongerenproject M25 op 23 september 2012 zijn tweede landelijke bijeenkomst. Het project is genoemd naar het bijbelhoofdstuk Matteüs 25, in het bijzonder naar de verzen 31-46. Het richt zich op katholieke jongeren vlak na het vormsel, wanneer ze ongeveer dertien jaar zijn. Bij M25 maken jongeren kennis met vrijwilligerswerk met mensen die in de samenleving niet zo in tel zijn: dak- en thuislozen, verstandelijk gehandicapten, klanten van de Voedselbank. De meeste M25-groepen zitten in het bisdom Rotterdam (ruwweg de provincie Zuid-Holland), maar het project vindt verdere verspreiding. Op de landelijke dag kwamen verschillende groepen bijeen, onder meer voor een *battle*: de groepen presenteerden zich via een filmpje,

een *lipdub* of een rap. Winnaar werd de groep uit Den Haag, die een rap uitvoerde op basis van de verzen van Matteüs 25. Komend jaar begint in Rotterdam ook in de Protestantse Kerk in Nederland een M25-project.

ECEN 2012 over duurzaamheid en eerlijke economie

Van 29 augustus tot 2 september werd in Elspeet de Europese conferentie 'Ecojustice, growth and hope' gehouden, een initiatief van de Noach Alliantie en de Raad van Kerken, ondersteund door Oikos en Kerk in Actie. Tijdens de conferentie bezonnen Europese christenen zich op duurzaamheid, eerlijke economie en het terugdringen van klimaatproblemen.

Ruim zeventig mensen uit tweeëntwintig verschillende landen waren de gehele conferentie aanwezig, naast ongeveer dertig Nederlandse daggasten.

Naast lezingen waren er vijf themagroepen: klimaatverandering, de ecologische voetafdruk van onze kerk, natuurbescherming, theologie en duurzaamheid, verandering van leefstijlen. De boodschap van de conferentie was dat de mensheid de hulpbronnen van de aarde beter moet verdelen, en dat wij een flinke stap terug moeten doen in ons gebruik ervan. Anders consumeren is mooi, maar het zal ook moeten uitdraaien op minder consumeren.

De slotverklaring heeft als ondertitel: 'Elke crisis is een gelegenheid tot verandering'. Zo wil de Noach Alliantie het ook zien.

Verklaring van Vaticaan en Lutherse Wereldfederatie

Het Vaticaan en de Lutherse Wereldfederatie bereiden een gezamenlijke verklaring voor bij de herdenking van de Reformatie in 2017. Beide partijen moeten overwegen wat ze hierover gezamenlijk kunnen zeggen, aldus Kurt Koch, de Zwitserse kardinaal en voorzitter van de Pauselijke Raad voor de Eenheid, in een interview met *Katholischen Nachrichten Agentur* (KNA). Kardinaal Koch sprak de hoop uit dat de voorgenomen tekst 'aan beide kanten goed verantwoord' kan worden. Van het document is tot nu alleen de titel bekendgemaakt: 'Van conflict naar gemeenschap'. Over de publicatie van de verklaring moet nog een besluit genomen worden. De herdenking van vijfhonderd jaar reformatie valt samen met de viering van het vijftigjarig jubileum van de in 1967 begonnen dialoog tussen katholieken en lutheranen. Lutheranen en katholieken beschouwen de doop als een band die hen verenigt. Met betrekking tot de nog bestaande gescheidenheid is de inspanning erop gericht 'de volle katholiciteit van de Kerk te bereiken'.

— KNA/KathPress

Paul S. Chung, Ulrich Duchrow en Craig L. Nessan, *Liberating Lutheran Theology. Freedom for Justice and Solidarity with Others in a Global Context*, Minneapolis/Genève: Fortress Press / WCC Publications, 2011, 256 bladzijden, € 37,99

Dit (politieke) boek confronteert de lezer met een vreemde tegenstrijdigheid. Het zou moeten spreken over *Liberating Lutheran Theology*, maar in de uitvoering relateert het deze bevrijdingstheologie te weinig aan Luthers leer over de (christelijke) maatschappij, de zogeheten tweerijkenleer. Zo bestaat de verbinding in het eerste deel, over Latijns-Amerika, alleen uit de poging in hoofdstuk 3 de tweerijkenleer te openen voor een politiek engagement van de lutherse kerken. Helaas besteedt Nessan ook geen aandacht aan de belangrijkste nieuwe interpretatie van Johannes Heckel, aan wie alle herinterpretaties van Luthers sleutelbegrippen te danken zijn, inclusief Nessans voorstel te spreken van 'twee strategieën' van God waardoor hij zijn koninkrijk zou willen doorzetten. Verder stoor ik me eraan dat impliciet een wereldwijde theologie geclaimd wordt, die zowel geografisch (bijna) alle continenten zou moeten omvatten als methodisch alle mogelijke manieren waarop men die kan aanpakken. Nessan gaat op twee systematisch belangrijke punten onvoldoende in. Ten eerste is het een feit dat in de moderne christelijke (democratische) staat iedereen niet slechts 'onderdaan' is, maar tegelijkertijd verantwoordelijkheid draagt als overheid (bijvoorbeeld als kiezer). Ten tweede kende Luther de kerk nog niet als eigen maatschappelijke institutie. In het tweede deel van het boek benadrukt Chung Luthers pleidooi tegen vroegkapitalistische excessen, zoals woeker en uitbuiting. Maar hij maakt niet voldoende duidelijk hoe economische verantwoordelijkheid theologisch precies te duiden valt. In feite is het een van de belangrijkste problemen van zowel de reformatie als de negentiende eeuw, dat de economie zich kon ontwikkelen tot een ruimte die grotendeels van overheid en kerk onafhankelijk is.

Zie voor een uitgebreide versie van deze recensie www.tussenruimte.com.

— Markus Matthias, hoogleraar Lutherana aan de Protestantse Theologische Universiteit

R.E. Stiemer, *Johannes Verkuyl (1908-2001): een leven lang zending en dialoog. De ontwikkeling van zijn visie op andere godsdiensten en levensbeschouwingen* (Mission 55), Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, 242 bladzijden, € 22,50

De Haagse gemeentepredikant Ruud Stiemer promoveerde 29 mei 2012 aan de Vrije Universiteit op een studie over de theologie van Johannes Verkuyl. Verkuyl was een uiterst markante figuur, die veel van zich deed spreken en niet aarzelde soms controversiële standpunten in te nemen, bijvoorbeeld inzake de erkenning van de republiek Indonesië in 1945. Je zou hem een dwarsligger in Gods naam kunnen noemen. Stiemer beschrijft in het bijzonder de ontwikkeling van Verkuyls denken over de interreligieuze en levensbeschouwelijke dialoog. Hij komt tot de conclusie dat er weliswaar golfbewegingen zijn in Verkuyls denken over de dialoog, maar dat er een constante is, namelijk dat God zich in Christus met deze wereld verzoent. Die golfbewegingen circuleren volgens Stiemer om een meer fenomenologische benadering waarin godsdienst beschreven wordt vanuit haar kern of wezen en een benadering waarbij meer de nadruk gelegd wordt op de godsdienstige mens. Maar voor Verkuyl blijft het verzoenend lijden en sterven van Jezus Christus de enige ware weg om tot God te komen. Daarin blijft Verkuyl steeds op en top zendingsman. Dat heeft hem het verwijt bezorgd dat van een echte dialoog geen sprake kan zijn, omdat hij ten aanzien van de waarheid in Christus niets kon inleveren. Volgens Stiemer hield Verkuyl te strak vast aan de absoluutheid van Gods openbaring in Jezus Christus. Wel prijst hij in Verkuyl dat hij de dialoog praktiseerde in de dienst der verzoening in politiek en maatschappelijk opzicht. De studie van Stiemer geeft een helder inzicht in de levensgang van een prominent theoloog die voor alles trouw bleef aan zijn roeping als zendeling en die uitstrekte tot ver buiten de kerk als instituut in het politieke en maatschappelijke leven. Het boek geeft een mooi tijdsbeeld van de ongeveer halve eeuw waarin Verkuyls getuigenis helder en duidelijk klonk.

— Henk Koetsier, voormalig zendingspredikant op Java, werkte voor ontwikkelingssamenwerking en was directeur van het landelijk arbeidspastoraat DISK; hij promoveerde bij Verkuyl op het proefschrift *Zending als dienst aan de samenleving* (1975).

Sarah Lanier, *Waarom zijn wij anders? Praktische inzichten om andere culturen beter te begrijpen*, Almere: Uitgeverij Ethnos, 2012, 148 bladzijden, € 9,95

'Een arme en een onderdrukker hebben dit gemeen: de HEER gaf hun beiden het licht in de ogen' (Spreuken 29, 13). God geeft ons licht in de ogen, niet alleen bij jou of mij, maar juist ook bij degenen die onderdrukt zijn, die vreemdeling die zo anders is. In dit kader wil ik het boek *Waarom zijn wij anders?* van Sarah Lanier van harte aanbevelen. Sarah Lanier is ervaringsdeskundige en geeft wereldwijd workshops over het omgaan met mensen uit diverse culturen. Het boek geeft praktische inzichten om andere culturen beter te begrijpen. Sarah Lanier maakt onderscheidt tussen koud- en warmklimaatculturen. De koudklimaatculturen liggen vooral in Noord-Europa en Noord-Amerika. De warmklimaatculturen liggen meer in Azië, Afrika, het Midden-Oosten en Zuid-Amerika. Tussen koud- en warmklimaatculturen zijn verschillen in de manier waarop je communiceert, hoe je leeft, hoe je omgaat met vriendschappen, hoe je omgaat met tijd en planning, in wat gastvrijheid betekent, hoe belangrijk je protocollen vindt, of relaties of het uitvoeren van taken het hoogste doel zijn in je leven. Heel vaak zien we in onze samenleving dat we de vreemdeling het licht niet in de ogen gunnen, vaak omdat we die ander niet begrijpen en het allemaal maar erg vreemd vinden. In het omgaan met andere culturen is het van groot belang hoe je houding is. Ben je in staat werkelijk te kijken door de bril van de ander die zo anders is? Probeer eens zijn of haar culturele jas aan te trekken. Dan wordt 'raar en vreemd' gewoon 'anders'! Ben jij in staat niet in te vullen voor die ander, maar met veel geduld en een open houding de kloof van cultuurverschillen te overbruggen? Boeiend om die uitdaging aan te gaan!

— Margriet Muurling, begeleider en trainer InToMission (ITM)

Volker Küster, *Einführung in die Interkulturelle Theologie*, Göttingen: UTB / Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, 304 bladzijden, € 25,99

Disciplines als missiologie, oecumenica en godsdienstwetenschap komen samen in het veld van de interculturele theologie. Hun status als bijvak is wel voorbij. Interculturele theologie positioneert zich in zekere mate tegenover de uitsluitend op de Schrift gebaseerde theologie. Ook de politieke werkelijkheid, persoonlijke en gemeenschappelijke belevingen, de cultuur, de sociale omstandigheden, religies zijn er authentieke bronnen, naast de Bijbel en de kerkelijk-theologische traditie. Volker Küster heeft terecht het nut ingezien van een overzicht van de interculturele theologie. Na een beschrijving van de voorgeschiedenis geeft hij uitleg over de interculturele theologie, waarvoor Hollenweger, Margull en Friedli aanzetten gaven. Hij tekent enkele lijnen uit de afgelopen decennia en noemt verschillende discussiepunten over de wijze van theologiseren, met ruime aandacht voor de hermeneutiek. Inhoudelijk interessant is de 'kleine interkulturelle Glaubenslehre', waarin een aantal 'generative Themen' (de term is ontleend aan Paulo Freire) worden uitgewerkt. Aan de orde komen 'de vele gezichten van Christus', 'de God die al altijd bij ons was', 'tegenwoordigheid in de Geest', 'kerk zijn met anderen', 'de nieuwe mens in Christus' en 'reeds nu en nog niet'. De aandacht gaat uit naar bijdragen van theologen uit verschillende culturen. Daarbij worden overeenkomsten en verschillen aangetekend. Kenmerkend voor de interculturele theologie is de erkenning van de eigen waarde van het tegenover, de verscheidenheid, de kwetsbaarheid en dialoog (209). Eigenschappen die in andere theologische werkwijzen als onmogelijk of zwak worden aangeduid, zijn in deze benadering van wezenlijk belang.
Een inleiding lezen is als het betreden van een gebouw, en Küster is daarbij een onderhoudend gastheer. Je herkent vele zaken, maar krijgt ook nieuws te horen, en je ontdekt grotere verbanden. Dat maakt je enthousiast om verder op verkenning te gaan en mee te doen, ook als je in Nederland woont.

— Rein Veenboer, studentenpredikant te Leeuwarden

Ismaël Ferroukhi
Les hommes libres
2011

De film *Les hommes libres*, in het Engels *Free Men* geheten, gaat over de moskee van Parijs. Tijdens de Duitse bezetting in de Tweede Wereldoorlog vonden heel veel joden hier een toevlucht. De meest Algerijnse moslims hadden ervoor gekozen de vrijheidsstrijd van de Vrije Fransen onder generaal Charles de Gaulle te steunen. Maar ondertussen zijn er ook mensen die geld verdienen met de zwarte handel, en zijn niet alle Algerijnen moslim. Bovendien zijn ook de Fransen verdeeld, want in die tijd had je ook nog het Franse Vichy-regime, dat de Duitsers steunde.

Terwijl iedereen verwacht dat moslims natuurlijk niet naar de joden zullen omkijken, en dat er sterke scheidslijnen tussen joden en moslims zullen zijn, is het knappe van de film dat alles door elkaar loopt. Een scène die dat goed uitbeeldt, is die waarin de Duitsers bij een razzia een moslim oppakken. Hij ontkent dat hij jood is. Dan rukt de Duitser zijn broek omlaag. De man is besneden ...

Deze film is uiteraard niet zomaar op de markt gekomen. De tegenstellingen tussen joden en moslims, die na 11 september 2001 nog extra werden aangescherpt, doen vergeten dat er andere tijden zijn geweest. En dan niet alleen in de middeleeuwen. Het was ook in de tijd van onze grootouders nog anders, zo kort geleden nog maar. Waarom zijn we dat vergeten? En waarom willen mensen dat we dat vergeten?

Een aanrader, deze film, want ik heb natuurlijk niet alles verteld.

— Freek Bakker, docent interculturele theologie, hindoeïsme en boeddhisme aan het departement Theologie van de Universiteit Utrecht

The West Eastern Divan Orchestra
Knowledge is the Beginning. The Ramallah Concert (dubbel-dvd)
Paul Smaczny, EuroArts Music International, 2006
te koop via *www.amazon.com*, $ 24,50

De Jood Daniel Barenboim en de Palestijn Edward Said waren intieme vrienden. De bekende musicus en de beroemde academicus deelden een passie voor vrede in het Midden-Oosten. Samen richtten zij The West Eastern Divan Orchestra op, een orkest waarin jongeren uit Israël en diverse omliggende landen die elkaar om politieke redenen nooit zouden kunnen treffen (ze krijgen geen visa om elkaars landen te bezoeken), samen op hoog niveau musiceren. Het project begon in 1999. In 2006 verscheen er een dvd, inclusief cd, onder de titel *Knowledge is the Beginning. The Ramallah Concert*. Deze documentaire won terecht vele prijzen.

Het is een enerverende en ontroerende ervaring haar te bekijken. We zien hoe Daniel Barenboim Mozart, Beethoven en Elgar dirigeert, hoe hij jongeren bij elkaar brengt en hen stimuleert, hoe deze jongeren niet alleen muziek maken, maar met elkaar eten, sporten, oefenen, naar Buchenwald en naar Marokko gaan en discussiëren. ‘Muziek brengt geen vrede’, zegt Barenboim, ‘maar wel begrip, geduld, moed en nieuwsgierigheid om te luisteren en het verhaal van de ander te horen.’ Elkaar kennen, daar begint het mee. Barenboim wordt gedreven door een verlangen naar humaniteit en solidariteit. Zijn drive is niet politiek, zegt hij herhaaldelijk, want hij weet de oplossing voor de politieke problemen in het Midden-Oosten niet. Maar hij weet wel dat er geen militaire oplossing is. Het is samen leven of samen sterven. Muziek overbrugt culturele barrières en brengt mensen samen.
Aan het concert in Ramallah heeft de Spaanse overheid bijgedragen door de deelnemers een diplomatiek paspoort te geven voor de bezette Jordaanoever. Het orkest bestaat nog steeds. In februari 2013 treedt het in New York op met een Beethoven-programma. Zie verder *www.west-eastern-divan.org/* (je kunt donateur worden).
Indrukwekkend!

— Marianne Verkade, zangpedagoge met wereldwijde ervaring

14 december 2012 – 14 april 2013
Indianen in de Nieuwe Kerk

De Nieuwe Kerk in Amsterdam presenteert in de winter van 2012/2013 een tentoonstelling over de artistieke tradities van indianen van het Noord-Amerikaanse continent. Aan de hand van zeven regio's wordt een beeld geschetst van de rijke kunst en cultuur van indianenvolken. Ruim tweehonderd kunstobjecten en gebruiksvoorwerpen nemen de bezoekers mee naar de prairies in de Midwest, de vlakten rondom de Great Lakes, Californië, de Canadese westkust en de landen van de Navajo en de Inuit.
www.nieuwekerk.nl

21 december 2012
Benefietconcert 'Dream for Africa'

De stichting Hart voor Kinderen houdt op vrijdag 21 december 2012 een benefietconcert in Vredenburg Utrecht. Medewerking wordt verleend door onder anderen Pearl Jozefzoon, Jimmie Earl Perry, Rouchelle Liedemann, Huntley Brown en L'Orchestra Particolare onder leiding van Marcel Koning. Stichting Hart voor Kinderen heeft tot doel wereldwijd verlaten en kwetsbare kinderen in zeer moeilijke levensomstandigheden kansen te bieden op een beter leven. Dit doet zij door middel van het incidenteel bieden van noodhulp en het structureel bieden van onderdak, voedsel, kleding, medicatie en scholing in een rondom het kind gecreëerde gezinssituatie.
www.vredenburg.nl

19-22 december 2012
'Missie'

In de Koninklijke Vlaamse Schouwburg in Brussel wordt in december weer enkele dagen het succesvolle toneelstuk *Missie* opgevoerd. Met niets in handen en niets in de mouwen kruipt Vanden Broecke in de huid van een oude maar vitale missionaris die terugblikt op zijn leven. Hij praat over de eucharistie en over God, maar ook over vastzitten in de modder, oorlogen, 'stinkende wondes en geweerlopen tegen uwe kop'. 'En dan opnieuw kiezen, uw keuze herbevestigen, gelijk ne vlucht met de vlieger, die moet ge ook herconfirmeren.' David Van Reybrouck schreef deze pakkende monoloog op basis van tientallen interviews met missionarissen uit Congo.
www.kvs.be

Begin 2013
NBG-schrijfwedstrijd
'Meesters- en juffenbijbel'

In 2014 bestaat het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) tweehonderd jaar. Om dat te vieren organiseert het NBG een schrijfwedstrijd voor alle meesters en juffen van alle basisscholen en hun leerlingen. Leerkrachten worden uitgenodigd een bijbelverhaal te kiezen en te herschrijven voor leerlingen van de groepen 6, 7 en 8. Per provincie worden de beste twee verhalen gekozen. In totaal komen er dus 24 'nieuwe' hervertelde bijbelverhalen in *De meesters- en juffenbijbel*. Ook studenten van de pabo die een stage volgen op

een basisschool, kunnen meedoen aan de wedstrijd. De beste drie verhalen worden bekroond met een prijs. De leerlingen van de deelnemende meesters en juffen mogen een mooie tekening maken bij het bijbelverhaal. Als het verhaal van hun meester of juf een van de vierentwintig uitgekozen verhalen wordt, zullen er tekeningen van de leerlingen van de desbetreffende meester of juf gekozen worden en bij het verhaal geplaatst worden, maximaal drie tekeningen bij ieder verhaal.
www.bijbelgenootschap.nl

18 januari 2013
Oecumenelezing

De jaarlijkse Oecumenelezing, georganiseerd door de Raad van Kerken, zal op 18 januari 2013 (15.00 uur, Geertekerk, Utrecht) gehouden worden door de secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken Olav Fykse Tveit. In de aanloop naar de tiende assemblee van de Wereldraad zal Tveit spreken over het rapport *The Church. Towards a Common Vision* en over vrede. Dr. Tveit (1960) volgde in 2010 dr. Samuel Kobia op als secretaris-generaal. Hij is afkomstig uit Noorwegen, waar hij enkele jaren als gemeentepredikant werkzaam was. Van 2002 tot 2009 was hij algemeen secretaris van de Noorse Raad van Kerken. Zijn promotiestudie, mede begeleid door professor Anton Houtepen, was getiteld *Mutual Accountability as Ecumenical Attitude*.
www.raadvankerken.nl

20-27 januari 2013
Week van Gebed

Tijdens de Week van Gebed komen christenen wereldwijd vanuit allerlei tradities bij elkaar om samen te bidden. In Nederland werken de Raad van Kerken en de Evangelische Alliantie hierin steeds nauwer samen. In België zijn in deze week verscheidene centrale vieringen in grote steden. Christenen worden opgeroepen lokaal samen te werken in de voorbereiding van de Week van Gebed en waar mogelijk gebedssamenkomsten te organiseren. Het thema voor 2013 is 'Wandelen met God'. Materiaal is te bestellen via *www.ea.nl*.

1 maart 2013
NZR-raadsvergadering

In september 2012 verscheen de 'Open brief over Israël aan Nederlandse christenen'. Deze brief, ondertekend door theologen uit verschillende kerkelijke stromingen, gaat in op diverse aspecten van het christenzionisme in de theologie. Een van de opstellers van de brief, dr. Steven Paas, zal te gast zijn op de raadsvergadering van de Nederlandse Zendingsraad. Het thema voor de raadsvergadering is de ontmoeting tussen christendom en jodendom in missionair perspectief. De bijeenkomst vindt plaats op vrijdag 1 maart 's morgens in de Bergkerk te Amersfoort.
www.zendingsraad.nl

TussenRuimte 2013 | 1
Missie en migratie

The West to the rest. Dat beeld bepaalde de zending aan het begin van de twintigste eeuw. Kerken en missionaire organisaties uit Europa en Noord-Amerika zonden mensen uit naar andere delen van de wereld om daar het evangelie te verkondigen en volken te kerstenen. Het was een beeld waarin het Westen als centrum fungeerde, met andere werelddelen als marge.

Volksverhuizing in Noordoost-Ethiopië

Dat beeld is totaal gewijzigd. Niet alleen is duidelijk dat zending vandaag 'van overal naar overal' beweegt, maar ook dat het evangelie ook – misschien wel juist – vanuit de marge klinkt. Het evangelie trekt de wereld door, gedragen door gemeenschappen van migranten. Zulke gemeenschappen zijn niet altijd welkom en worden soms veracht. 'Degenen die verdreven waren, trokken rond en verkondigden het woord van God' (Handelingen 8, 4). Passen deze woorden ook bij migranten vandaag?

Het eerste nummer van *TussenRuimte* in 2013 beschrijft de relatie tussen missie en migratie en de gevolgen voor kerken in de Lage Landen en ver daarbuiten.

TussenRuimte 2013 | 2 (juni), over slavernij, verschijnt twee weken vóór de herdenking van honderdvijftig jaar afschaffing van de slavernij.
TussenRuimte 2013 | 3 (september) beschrijft christelijke uitingsvormen en missionaire uitdagingen in Nigeria.
TussenRuimte 2013 | 4 (december) gaat over eindtijdverwachtingen en opwekkingsbewegingen.